

Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Viktorija Savatova

Paveldosaugos studijų programa
Magistrinis darbas

Moderniosios architektūros paveldas Lietuvoje

Darbo vadovė: dr. Marija Drėmaitė

Vilnius 2009

TURINYS

Įvadas.....	3
1. Moderniosios architektūros samprata ir istorinė apžvalga.....	8
2. Moderniosios architektūros paveldo saugojimas.....	17
2.1. Moderniosios architektūros apsaugą vykdančios organizacijos.....	17
2.2. Moderniosios architektūros apskaita.....	24
2.3. Apsaugos problemos.....	28
3. Moderniosios architektūros paveldo vertės. Suvokimo dinamika.....	37
3.1. Kultūrinės vertės.....	37
3.1.1. Meninė vertė.....	37
3.1.2. Tapatumo vertė.....	39
3.2. Socialinės - ekonominės vertės.....	40
3.2.1. Socialinė vertė.....	41
3.2.2. Panaudos (funkcinė) vertė.....	41
3.2.3. Politinė vertė.....	42
Išvados.....	43
Summary.....	44
Šaltiniai.....	46
Literatūra.....	48
Priedų sąrašas.....	52
1 priedas.....	53
2 priedas.....	56

IVADAS

Tyrimo tema

Visuomeninės veiklos procese visuose istorijos etapuose lieka medžiaginių ženklų, tarp kurių itin reikšmingą vietą užima nekilnojamieji objektai. Vyraujančią jų dalį miestuose sudaro architektūra. Istorinės architektūros samprata nuolat keičiasi apimdama vis naujus dešimtmečius ir stilius. Vienas „jauniausių“ stilių, kuris palengva pradedamas suvokti kaip istorinio paveldo dalis - tai modernizmas. Daugelyje Europos šalių šio stiliaus istoriškumas ir apsaugos prasmė nebekvestionuojama. Tai skatina atkreipti dėmesį ir į Lietuvos moderniosios architektūros paveldą, išnagrinėti, kas buvo pasiekta ir kas galėtų būti išsaugota kaip buvusios epochos dalis.

Tyrimo objektas

Tai modernioji architektūra kaip XX a. Lietuvos architektūros paveldo dalis. Tyrimo metu vartojama modernizmo sąvoka (sinonimiškai vartojamos moderniosios, modernistinės architektūros sąvokos) yra suprantama kaip architektūros stilistinė išraiška, apibrėžta chronologiškai. Reikia atkreipti dėmesį, jog tyrimas labiau orientuotas į visuomeninės daugiafunkcinės paskirties pastatus. Tyrimui pasirinkti ir dažniausiai aptariami reprezentatyviausią modernizmo stilistikos objektų sankaupą turintys miestai – Vilnius ir Kaunas.

Periodizacija

Tyrimo objektas - Lietuvos moderniosios architektūros paveldas – apsprendžia konkrečias chronologines tyrimo ribas, kurios apima XX a. 4 - 9 deš. Šį laikotarpį galima suskirstyti į du sąlyginius periodus:

- 1) ~1930-1940 m. moderniosios architektūros atsiradimo ir suklestėjimo nepriklausomoje Lietuvoje laikmetis.
- 2) ~1955 – 1980 m. moderniosios architektūros tęstinumo atgimimas Lietuvoje Sovietų sąjungos sudėtyje.

Problematika

Nepriklausomos Lietuvos sąlygomis tarpukario ir pokario modernioji architektūra, atskiri jos objektai yra vertinami nevienareikšmiškai, iškyla visa eilė labai aktualių ir aštrių paveldotvarkinio ir paveldosauginio pobūdžio problemų, kurios reikalauja neatidėliotų, pagrįstų atsakymų.

Esminę problemą sudaro konceptualaus pobūdžio nuostata – ar šis paveldas apskritai yra pripažįstamas kaip Lietuvos kultūros paveldo objektas. Nuo šio požiūrio priklauso visas tolesnis moderniosios architektūros paveldo likimas. Tenka pabrėžti, kad didelė dalis architektūrologinių tyrimų buvo nukreipti į klasikinius Lietuvos architektūros istorijos laikotarpius, beveik neperžengiant XX a. laikmečio ribos.

Kartu su tuo iškyla ir aktuali moderniosios architektūros diferencinės vertės kriterijų nustatymo problema. Ši problema yra itin sudėtinga, kadangi turi remtis objektyvumo reikalavimais, o mūsų laikmetis susijęs su įvairiais interesais: ekonominiais, politiniais ir kt. Galimų verčių pagrindu būtų įmanoma klasifikuoti moderniosios architektūros vertybes, išsiaiškinti jų išsaugojimo galimybes ir spręsti dar vieną svarbią problemą – jų integravimo į paveldosaugos sistemą.

Tyrimo tikslas

Šio tyrimo tikslas – atskleisti Lietuvos moderniąją architektūrą kaip reikšmingą Lietuvos XX a. kultūros paveldo dalį ir jo išsaugojimą įtakojančius veiksnius.

Uždaviniai

Tyrimo tikslas suformavo atitinkamus uždavinius:

1. Išsiaiškinti, kokios yra XX a. architektūros paveldo būdingiausios sampratos ir raidos ypatumai.
2. Išanalizuoti sudėtingą ir nevienareikšmį požiūrį į Lietuvos moderniosios architektūros paveldą ir susidariusios situacijos priežastis. Atskleisti bendrąsias moderniosios architektūros apsaugos tendencijas tarptautiniame kontekste.
3. Atskleisti galimas Lietuvos moderniosios architektūros vertes ir nustatyti jų išsaugojimo galimybes.

Metodai

Tiriant Lietuvos moderniosios architektūros paveldą buvo taikomi keli metodai. Nagrinėjant XX a. architektūros paveldo sampratą ir istoriją buvo taikomas chronologinis sisteminis metodas, kuris leido nustatyti kokybinius kaitos aspektus. Siekiant įvertinti moderniosios architektūros paveldo apsaugos problemas ir galimus jų sprendimus taikytas analizės metodas. Modernaus paveldo verčių ir eksponavimo galimybėms atskleisti naudotas klasifikacijos metodas.

Tyrimo aktualumas

Lietuvoje neatliekami sistemingi moderniosios architektūros paveldo tyrimai, todėl šis darbas vienas pirmųjų mėginimų pateikti bendrąją moderniosios architektūros paveldo situaciją Lietuvoje. Šis tyrimas gali būti aktualus keliais aspektais. Visų pirma jis svarbus tuo, kad praplečia Lietuvos architektūros paveldo identifikavimo ir tyrimų chronologines ribas. Antra, tyrimas svarbus miesto erdvės sociokultūrinių sąlygų raidos rekonstrukcijos prasme. Trečia, darbas gali būti aktualus dėl to, kad apibūdina moderniosios architektūros paveldo vertes. Jų fiksavimas svarbus dabar, kai sparčiai besikeičiant bendrajai socialinei, ekonominei situacijai, pastebimi negrįžtami miestų architektūros pokyčiai.

Struktūra

Magistrinį darbą sudaro įvadas, trys dėstymo dalys, išvados. Darbo priede pateikiamas modernizmo architektūros objektų, įtrauktų į Kultūros vertybių registrą, sąrašas.

Pirmoje darbo dalyje dėmesys sutelkiamas į moderniosios architektūros kaip XX a. modernaus pasaulinio paveldo dalies sampratos aspektus. Taip pat mėginama nustatyti, kas per XX amžiaus Lietuvos architektūros istorijos raidą buvo pasiekta ir kodėl turėtų būti vertinama kaip architektūros paveldo dalis. Kitaip tariant, ieškoma istorinio moderniosios architektūros įpaveldinimo prielaidų pagrindimo.

Antroje dalyje aptariami moderniosios architektūros paveldo apsaugos procesų ir juos sudarančių problemų aspektai. Dėmesys teikiamas Lietuvos XX a. nekilnojamojo materialaus paveldo apskaitos trūkumų analizei, taip pat mėginama pažvelgti į kai kurias socialines, politines, kultūrines, mokslines ir kt. moderniosios architektūros paveldo apsaugos problemas. Apžvelgiama moderniosios architektūros paveldo saugojimo patirtis tarptautiniu mastu.

Trečioje dalyje siekiama nustatyti moderniosios architektūros paveldo verčių sistemą ir tokiu būdu pateikti šios paveldo grupės eksponavimo galimybes.

Šaltiniai

Lietuvos moderniosios architektūros paveldo tyrimui pats svarbiausias ir autentiškiausias tyrimo objektą atspindintis šaltinis – tai natūroje išlikę objektai.

Kitas svarbus šaltinis perteikiantis laikmečio nuostatą į kultūros paveldo vertybes yra sovietmečiu parengti kultūros ir istorijos paminklų sąrašai ir dabartinis Kultūros vertybių registras.

Tyrimui taip pat svarbūs nekilnojamąjį kultūros paveldo apskaitą ir apsaugą reglamentuojantys Lietuvos Respublikos įstatymai bei tarptautinės teisės aktai.

Istoriografija

Šiuolaikinėje Lietuvos paveldo apsaugos istoriografijoje nėra išsamių mokslinių tyrimų, skirtų moderniosios architektūros paveldo temai.

Lietuvos moderniosios architektūros palikimas daugiausiai aptariamas bendrame Lietuvos architektūros istorijos kontekste. A. Mačiulio parengtame veikale „Lietuvos architektai“ didžiausias dėmesys skiriamas Lietuvos moderniajai architektūrai, XX amžiaus architektams. Istoriniams miestams skirtame straipsnių rinkinyje „Istoriniai miestai“ per miestų plėtros istoriją atskleidžiami moderniosios architektūros susiformavimo keliai.

Turtingą faktografinę ir ikonografinę medžiagą apie atskirus XX a. architektūros objektus, kaip istoriškai susiklosčiusios meninės kūrybos rezultatus, galima rasti chronologiškai siauresnio pobūdžio veikaluose. Tai „Lietuvos modernio pastatai“, leidinys skirtas XX a. pradžios Lietuvos architektūrai (parengtas inicijuojant DOCOMOMO, tiriančiai moderniąją „Tarptautinio stiliaus“ architektūrą) bei informacinis katalogas „Vilnius 1900-2005: naujosios architektūros gidas“, kuriame pristatoma susisteminta ryškiausių XX – XXI a. Vilniaus architektūrinių objektų sklaida. Prie šių galima priskirti tokius ideologinės cenzūros įtakotus leidinius kaip „Kauno architektūra“, „Vilniaus architektūra“ bei J. K. Minkevičiaus darbą „Архитектура советской Литвы“. Pastarieji sovietmečiu išėję darbai gali būti traktuojami ir kaip laikmečio šaltinis, perteikiantis autentišką architektūrinės kūrybos suvokimo raidą, ypač pokario periodu.

Lietuvos moderniosios architektūros palikimo klausimai negausiai aptariami architektūrologijos problematikos kontekste. Serijiniame leidinyje „Urbanistika ir architektūra“ aptariamos atskiros temos: Lietuvos XX a. antrosios pusės architektūros raida per stilistikos ir architektūros idėjų istorijos prizmę, nacionalinės architektūros formavimasis ir suvokimo kaita, sovietmečio paveldo imperatyvai šiuolaikinei Lietuvos architektūrai (V. Petruelis); XX a. architektūros palikimo būklė (J. Kšivickaitė), XX a. architektūros kryptys ir kiti kontekstai (R. Buivydas).

Periodinio leidinio „Archiforma“ straipsniuose, nagrinėjamos problemos aprėpia platų su Lietuvos architektūra susijusių klausimų lauką. Juose aptariamos temos liečia įvairius architektūros politikos, jos filosofijos ir etikos, humaniškumo ir meniškumo aspektus. Čia taip pat pateikiamas kai kurių konkrečių architektūros praktikos faktų vertinimas. Straipsniuose galima rasti tarpukario ir sovietmečio moderniosios architektūros respektavimo klausimų (V. Kuliešius, R. Kučinskas, L. Vaitys ir kt.), jų reprezentatyvumo aspektų (J. Kančienė, M. Drėmaitė ir kt.) aptarimo. Nors čia pristatomų tekstų parašymo laikas yra išsidriekęs per kelis metus, tačiau juose nagrinėjamos problemos yra ir šiandien svarbios Lietuvos architektūros, jos paveldo apsaugos praktikai ir teorijai.

Apibendrinat situaciją galima teigti, jog dauguma tyrimų orientuoti į architektūros teorijos, o ne architektūros paveldo apsaugos problemas, todėl galima konstatuoti, kad tyrimo objektas yra aktuali Lietuvos architektūros paveldo tyrimų dalis.

Aptarti Lietuvos moderniosios architektūros paveldo apsaugos aspektus remiantis konferencijų medžiaga, parengta pagal Vakarų apsaugos raidos patirtį, sudėtinga, nes čia pateikta plati informacija daugiau orientuota į Vokietijos („Welterbertätten des 20 Jahrhunderts. World heritage sites of the 20th Century. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin“), Suomijos („Dangerous Liaisons. Preserving Post-War Modernism in City Centers“), Rusijos („The Soviet Heritage and European Modernism“) moderniosios architektūros paveldą. Tačiau straipsnių rinkiniai buvo naudingi tuo, kad padėjo suvokti bendruosius XX a. paveldo apsaugos reiškinius.

1. MODERNIOSIOS ARCHITEKTŪROS SAMPRATA IR ISTORINĖ APŽVALGA

Moderniosios architektūros paveldas jau apie 20 metų suvokiamas kaip pasaulinio modernaus paveldo dalis. Modernusis paveldas – prieštaringas terminas. Žodis „modernus“ daro užuominą apie tai, kas yra nutraukęs saitus su praeitimi, kas yra nauja ir šiuolaikiška, tuo tarpu žodis „paveldas“ nurodo į tai, kas yra atsiradę istorijos eigoje, kas yra tradiciška ar dar turi senuosius praeities pėdsakus¹.

Moderniosios architektūros kilmės išaiškinimas - pirmas svarbus žingsnis padedantis suvokti ją kaip modernaus paveldo dalį. Tam pateikiama moderniosios eros kultūrinės išraiškos chronologinė apžvalga.

Žvelgiant iš istorinio požiūrio taško XX a. paveldas tėra 70 metų laikotarpis, kuris siejamas su *moderniosios visuomenės* gyvavimu, apimančiu du kokybiškai skirtingus etapus: pirmasis prasidėjo nuo Pirmojo pasaulinio karo ir karalienės Viktorijos epochos pabaigos ir baigėsi ties Antruoju pasauliniu karu, o antrojo (pokarinio) laikotarpio pabaiga siejama su „Šaltojo karo“ pabaiga, kurią pažymėjo Berlyno sienos nugriovimas 1989 m. Tačiau šalia to XX a. buvo išskirtinai *modernizacijos amžius*. Nors modernizacija kaip techninis terminas buvo įvestas tik apie 1950 m. tačiau ji daugiau buvo varomasis individualizacijos, demokratizacijos ir industrializacijos proceso veiksnys, kuris prasidėjo XVIII a. ir XIX a. pabaigoje. Kitaip tariant, modernus paveldas įprasmino dinamišką *mašinių amžiaus* dvasį. Tačiau moderniosios architektūros kilmė nėra tik technologinių inovacijų rezultatas. Kintantys kultūriniai, socialiniai ir ekonominiai gyvenimo procesai atnešė skirtingas raiškas ir į statybų sferą, kurios pasireiškė įvairiai, pavyzdžiui, kaip²:

- metropolio pasirodymas (urbanistiniame kontekste suprantamas kaip „socialinių santykių racionalizacija“);
- didžiulių industrinių kompleksų statyba (su naujomis transporto ir komunikacijų priemonėmis);
- miesto planavimo tipas, padėjęs apgyvendinti tūkstančius žmonių;
- masiniam būstų aprūpinimui naudojama standartizacijos koncepcija;
- naujos statybų technologijos ir medžiagos;
- kraštovaizdžio dizaino koncepcijos sukūrimas.

¹ NEVANLINNA, Anna Kervanto., Nostalgia for the New: Preservation Values for Modern Urban Heritage. In *Dangerous Liaisons. Preserving Post-War Modernism in City Centers*. Helsinki, 2001, p. 140

² VAN OERS, Ron. Introduction to the Programme on Modern Heritage. In *World Heritage Papers 5. Identification and Documentation of Modern Heritage*. [interaktyvus] UNESCO, 2003, p. 8 [žiūrėta 2009 vasario 5 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001305/130525m.pdf>>.

Apibendrinus galima konstatuoti, kad plačiąja prasme modernusis paveldas suvokiamas kaip XIX - XX a. įvairių chronologiškai apibrėžtų kultūrinių procesų išdava.

Pasaulinė architektūros apsaugos raida parodė, kad pradiniam modernaus paveldo apskaitos etape buvo linkstama nominuoti ir išsaugoti tik pavienius XIX - XX a. architektūros šedevrus. Ši tendencija buvo laikoma tik iš dalies teigiama, kadangi pripažįstama, jog vienodas dėmesys turėtų būti rodomas ir kitoms šio periodo statinių formoms, tokioms kaip urbanistiniai ansambliai ir miesto struktūros, inžinerinės infrastruktūros ir kūriniai, ir/ar kraštovaizdžio dizainas. Siekiama, kad modernaus paveldo samprata (kaip ir jo nustatymas bei apsauga) būtų apibrėžiama per kultūrinių procesų visumą, o plėtojamas ne tik monumentalus požiūris³. Moderniosios architektūros objektų išsaugojimo procesuose tarptautiniame lygmenyje vadovaujamosi būtent tokia nuostata. ICOMOS komitetas, skirtas XX a. paveldui tirti (plačiau žiūrėti 2.1. skyrių), remdamasis moderniosios istorijos raidos analize, apibrėžė, kad XX a. paveldas apima statinius, struktūras, urbanistinius ansamblius ir planus, kultūrinius kraštovaizdžius, pramoninę ir istorinę archeologiją įtraukdamas visas paveldo formas - materialias ir nematerialias⁴.

Siaurąją prasme modernus paveldas suprantamas kaip XX a. pr. – XX a. 8 deš. moderniosios krypties architektūrinis paveldas. Modernizmas yra traktuojamas kaip visuotinio architektūros fenomeno dalis, kuri vystėsi per visą XX a. su keliais žinomais plėtros periodais. Šis architektūrinis fenomenas apibūdina visą sistemą naujų profesionalių mąstymo būdų ir vizijų, taip pat jis siejamas su tokiais XX a. architektūros istorijos terminais kaip „modernusis judėjimas“ (Modern Movement) „tarptautinis stilius“, „racionalizmas“ ar „funkcionalizmas“ jau nekalbant apie daugybę kūrybinių krypčių ir tendencijų, kurias atstovauja architektūros mokyklos ir žymūs architektų darbai. Modernizmo architektūros siekiai labai kokybiški, juose atsispindi ryški inovacija, kardinalūs architektūrinio stiliaus ir minties modelio pasikeitimai, nutraukiantys ryšius su tradicija⁵. Sparnuota Louis'o Sullivan'o frazė „Form Follows Function“ (forma seka funkcija) gausiai kritikuota amžininkų dėl atvirai deklaruojamos, bet tik formaliai estetikoje įgyvendinamos formos ir funkcijos priklausomybės šiuo atveju laikoma vienu iš

³ VAN OERS, Ron. Introduction to the Programme on Modern Heritage. In *World Heritage Papers 5. Identification and Documentation of Modern Heritage*. [interaktyvus] UNESCO, 2003, p. 8 [žiūrėta 2009 m. vasario 5 d]. Prieiga per Internetą: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001305/130525m.pdf>>;

⁴ BURKE, Sheridan. Twentieth-Century Heritage at Risk and the Role of ICOMOS in its Conservation. In *The Soviet Heritage and European Modernism* [interaktyvus] Berlin, 2007, p. 15-22. [žiūrėta 2009 kovo mėn. 12 d.]. Prieiga per Internetą: <http://www.international.icomos.org/risk/2007/pdf/Soviet_Heritage_FULL_100dpi.pdf>

⁵ DUSHKINA, Natalia. "Architecture" and "Conservation" in Urban Context: Confrontation or Collaboration? In *Dangerous Liaisons. Preserving Post-War Modernism in City Centers*. Helsinki, 2001, p. 125-126

esminių laikotarpio architektūrą apibrėžiančių formantų. Simbolinė modernizmo mirtis siejama su pigių namų susprogdinimu St. Louis'o mieste 8 deš⁶.

Šiandien moderniosios krypties architektūra tapatinama su XX a. ir apima tokias paveldo vertybių grupes kaip architektūra, miesto planavimas, kraštovaizdis⁷. Pasaulio paveldo sąrašė modernųjį paveldą reprezentuoja tokios vertybės⁸:

- Moderniosios krypties architektūra;
- Miesto planavimas;
- Simboliniai paminklai;
- Techniniai ir utilitariniai ansambliai.

Pasaulio paveldo sąrašė (2007 m.) modernusis paveldas sudaro santykinai nedidelę dalį ir yra mažiausiai reprezentuotas. Iš visų sąrašė esančių objektų tris ketvirčius sudaro moderniosios architektūros paveldo objektai, esantys Europos valstybėse (daugiausia Vakarų Europos), keletas yra iš Lotynų Amerikos ir tik nedidelė grupė iš kitų regionų (Šiaurės Afrika, Viduriniai Rytai, Rytų šalys)⁹.

Didelę dalį sąrašo sudaro vertybės, reprezentuojančios techninius arba utilitarinius ansamblius, įskaitant industrines vietas arba techninius įrenginius tokius kaip tiltai arba geležinkeliai¹⁰. Tokie objektai pagal savo funkcinę paskirtį yra priskiriami industrijos (pramonės) paveldui ir į šio tyrimo lauką nepatenka.

Tarptautinės DOCOMOMO organizacijos (plačiau žiūrėti 2.1. skyrių), kurios tikslas išsaugoti šiuolaikinės architektūros statinius, savo registriniuose nuostatuose pateikia tokį moderniosios architektūros statinio apibrėžimą: toks statinys turi būti pastatytas modernizmo laikotarpiu, kuris apytikriai apibrėžimas kaip laiko tarpas tarp 1920 ir 1970 metų. Tam, kad objektas būtų įvertintas kaip modernus, jis turi atitikti modernizmo apibrėžimą, t.y. modernizmo judėjimas buvo meninis ir architektūrinis sąjūdis, įkūnijęs unikalią ankstyvojo dvidešimtojo amžiaus sampratą, esą meno kūriniai turi žvelgti į ateitį be atvirų nuorodų į istorinius precedentus. Modernistinis projektavimas pabrėžė funkcinių, techninių ir erdvinių savybių

⁶ Ten pat.

⁷ VAN OERS, Ron. Introduction to the Programme on Modern Heritage. In *World Heritage Papers 5. Identification and Documentation of Modern Heritage*. [interaktyvus] UNESCO, 2003, p. 8 [žiūrėta 2009 m. vasario 5 d]. Prieiga per Internetą: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001305/130525m.pdf>>;

JOKILEHTO, Jukka. Modern Built as World Heritage. In *The Soviet Heritage and European Modernism*. Berlin, 2007, p. 46-47; CASCIATO, Maristela. Modern Monuments and Heritage at Risk. In *The Soviet Heritage and European Modernism*. Berlin, 2007, p. 22-23.

⁸ JOKILEHTO, Jukka. World Heritage of the 20th Century – Having in Mind the Gaps and Risks! In *Welterbertätten des 20. Jahrhunderts. World heritage sites of the 20th Century. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin*. Berlin, 2007, p. 23

⁹ Ten pat, p. 20

¹⁰ Ten pat, p. 19-20

prioritetą dekoro atžvilgiu. Modernistinis pastatas buvo sąmoningai modernistinis, kitaip tariant, specialiai išreiškiantis moderniojo dizaino principus¹¹. Modernizmo architektūroje forma tapo pagrįsta funkcija, o naujas ir praktiškas pastatas buvo suvokiamas kaip gražus. Modernizmui būdinga šviesių, lygių sienų estetika, masinės gamybos produkcijos naudojimas, atspindintis to meto socialinę situaciją¹². Šio apibrėžimo bus laikomasi kalbant apie Lietuvos moderniosios architektūros paveldą.

Modernizmo atsiradimas ir klestėjimas Lietuvoje sietinas su 1930-1970 metais. Remiantis stilistinėmis architektūros vertinimo prielaidomis¹³ galima išskirti tris pagrindinius etapus, atspindinčius Lietuvos architektūros modernėjimo kelią. Pirmasis, susiformavęs 1930-1940 m. (pirmiausia Kaune), kai bendraeuropinės modernizmo judėjimo idėjos interpretuojamos vietos architektų (tarpukario modernizmo architektūra Lietuvoje - tai tarptautinių tendencijų ir vietos sąlygų bendras rezultatas). Antrasis, pokario metais atsigręžęs klasicistinių formų link (vadinamasis socialistinis realizmas). Trečiasis, 1955 m. įstatymo sugražintas funkcionalizmas.

Tarpukario architektūra

Tarpukaris (1918-1940 m.) – vienas reikšmingiausių Lietuvos architektūros istorijos laikotarpių. Tuomet susiformavo aukšto meninio lygio, savitų regioninių bruožų turinti architektūra, padėjusi tvirtus pagrindus visai tolesnei XX a. lietuviškosios architektūros raidai. Architektūros pasiekimai ryškiausiai matyti Kaune, kuris vystėsi gerokai intensyviau nei kiti miestai. Po Lietuvos valstybės nepriklausomybės paskelbimo (1918 m.) ir Vilniaus krašto netekties po lenkų okupacijos (1920 m.) Kaunas tapo laikinąja sostine. Šiame mieste kelis dešimtmečius koncentravosi šalies politinis, ekonominis ir kultūrinis gyvenimas. Kaunas iš atsilikusios Rusijos provincijos miesto per trumpą laiką tapo europietiškas, modernios architektūros miestas¹⁴.

Lietuvos tarpukario architektūra įtakota daugelio to meto Europos architektūroje vyravusių stilių ir stiliaus krypčių. XX a. 3-4 dešimtmečiais Europoje vyravusios konstruktyvizmo idėjos suformavo naują architektūros stilių¹⁵. Tuo tarpu Lietuvoje 3-ojo dešimtmečio pradžios statyboje dar galima išvystyti istorizmo ir eklektikos tendencijų, kurias propagavo vyresniosios kartos architektai, kaip specialistai išsilavinimą įgiję Rusijos imperijoje.

¹¹ *How to Evaluate Modern Buildings and Sites*. DOCOMOMO organizacijos tinklalapis [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.docomomo-us.org/>>.

¹² KŠIVICKAITĖ, Julija. Pastatai – ideologijos įkaltai. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2008 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per Internetą: <vilnius.cafebabel.com/lt/post/2008/04/03/Buildingshostagesofideolo>

¹³ PETRULIS, Vaidas. Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius, 2006, t. 30, nr. 3, p. 135

¹⁴ KANČIENĖ, Jolita. Kaunas – laikinoji sostinė. *Archiforma*, 2002, nr. 2, p. 97-105; *Lietuvos modernio pastatai*, Vilnius, 1998, p. 5; *Kaunas: istorija, praeitis, dabartis*, Kaunas, 2006, p. 75

¹⁵ Modernioji lietuvių architektūra. In *Lietuvos dailės istorija*. Vilnius, 2002, p. 279

Jos atitiko to meto visuomenės skonį bei politines realijas, kurios siejosi su savos lietuviškos (tautiškos) stilistikos poreikiu menuose tuo pačiu ir architektūroje. Istorizmo apraiškų buvo likę ir 4 dešimtmetyje, tačiau veikiamos naujosios architektūros idėjų laipsniškai silpo¹⁶.

Viena iš krypčių, sietinų su tautinio stiliaus ieškojimais, buvo neobarokas. Aktyviausias jo skleidėjas Vladimiras Dubeneckis, pagal kurio projektus 1922-1925 m. Kaune buvo rekonstruotas *Valstybės (dab. Muzikinis) teatras*, pastatytas *Ragučio* bendrovės namas (kartu su M. Songaila) ir kt. Visuomenės reprezentatyvumo sampratą geriausiai atitiko neoklasicizmas. Chrestomatinis pavyzdys, atskleidžiantis akademinio klasicizmo darną – *Lietuvos bankas* (1928 m.; archit. M. Songaila) ir kt. Santūriai klasicizmo formos perteiktos Kauno *Meno mokyklos* ir laikinosios *M. K. Čiurlionio galerijos* komplekse (1923-1925 m.; archit. V. Dubeneckis) ir kt.¹⁷ Konstruktyvizmo avangardinės architektūros fone ši XX a. 3 dešimtmetyje Lietuvoje vyravusi architektūros kryptis labiau vertintina kaip „konservatyvi retrospekcija“¹⁸.

XX a. 4-jame dešimtmetyje Lietuvoje, ypač Kaune įsivyravusi nauja moderni architektūra, įvardijama modernizmo terminu, kadangi turi pasaulinei architektūrai būdingų bruožų. Modernizmas apėmė įvairias tuo metu skirtingai vadinamas architektūros sroves: racionalizmą, funkcionalizmą, arba konstruktyvizmą. Modernizmo įsigalėjimas Lietuvos architektūroje sietinas su jaunesniąja projektuotojų karta, studijavusia Vakarų Europoje ir vietos mokykloje (Vytauto Didžiojo universitete). Pagal bendras europines tendencijas estetines pažiūras keitė ir vyresnieji architektai. Stilistikos kaita vyko nuosekliai, be ekstremalių perversmų, drąsesni architektūriniai bandymai buvo išimtis¹⁹.

Ankstyviausiu raiškiu modernizmo pavyzdžiu tapęs *Kauno centrinis paštas* (1931 m.; F. Vizbaras) dar atspindintis lietuviškosios raiškos (stiliaus) siekius. Bendra architektūrinio modernėjimo kryptis – dekoru ir elementų paprastėjimas, t.y. racionalizmas. Tradicijų ir modernumo sąveika vaizdžiai matyti *Vytauto Didžiojo muziejuje* (1936 m.; archit. V. Dubeneckis, K. Kriškėvičius, K. Reisonas) ir *Prisikėlimo bažnyčioje* (1939 m.; archit. K. Reisonas; didžiausia ir moderniausia Baltijos šalyse, 2004 m. atstatyta), įkūnijančius tarpukario laikotarpio Lietuvos architektūros savitumą ir tapusiais laikinosios sostinės simboliais. Šiuo laikotarpiu išsikyrė V. Landsbergio-Žemkalnio kūryba. Jo suprojektuoti modernūs pastatai

¹⁶ Nepriklausomos Lietuvos modernioji architektūra. In *Lietuvos architektai*. Vilnius, 2002, p. 42-43; MINKEVIČIUS, Jonas. Valstybės politikos atspindys architektūroje 1918-1940 m. *Archiforma*, 2002, nr.1, p. 93

¹⁷ KANČIENĖ, Jolita. Tarpukario architektūra. In *Kultūra. Iliustruota Lietuvos enciklopedija*, Kaunas, 2006, p. 75-81; MAČIULIS, Algirdas. Tautinės architektūros paieškos (1919-1944). *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius, 1998, t. XXII, nr. 4, p. 1555

¹⁸ Nepriklausomos Lietuvos modernioji architektūra. In *Lietuvos architektai*. Vilnius, 2002, p. 42-43

¹⁹ *Lietuvos modernioji architektūra*, Vilnius, 1998, p. 4

Kaune tapo naujosios lietuvių architektūros aukso fondu, pavyzdžiui, *Pienocentro rūmai* (1931 m.), *Prekybos, pramonės ir amatų rūmai* (1938 m.) bei *Tyrimų laboratorija* (1936 m.) tapusi bene pirmuoju konstruktyvizmo stiliaus statiniu Lietuvoje, tokiu stiliumi pasižymi ir modernūs gyvenamieji namai Putvinskio ir K. Donelaičio gatvėse (1930 m., 1933 m.) Kaune²⁰.

Kai kurių architektų darbams 4-ajame dešimtmetyje būdingas tam tikras dualizmas. Vienuose darbuose jie laikėsi Lietuvoje tradicinio klasikinių formų transformavimo, kaip, pavyzdžiui, Kauno *Karininkų ramovės* neogotikiniuose interjeruose (1937 m.), bet tuo pačiu kituose savo pastatuose šias tradicijas paneigė ir priartėjo prie modernizmo stilistikos. Avangardui atsirasti buvo nepalankios politinio, ekonominio, kultūrinio-meninio gyvenimo tradicijos, kurios siejosi su istoriniu romantizmu²¹, todėl čia vartojama „modernumo“ sąvoka sąlygiška, nes tai ne grynasis avangardinis modernizmas, kuris būdingas *Bauhaus'o* ar Le Corbusier konstruktyvistinei architektūrai, bet tarptautinio stiliaus požiūriu tik pusiau modernizmas, perteiktas sumodernintomis akademinėmis formomis. Visgi moderniosios architektūros raidoje tokie statiniai užima išskirtinę vietą. Tuo laikotarpiu Lietuva buvo priartėjusi prie šiuolaikinių formų, konstruktyvizmo stilistikos, susiformavo savita, ryški, turinti vietinių bruožų naujoji architektūra²².

Nepriklausomoje Lietuvoje modernioji architektūra buvo aukšto meninio lygio ne tik Kaune. Šiuolaikiniai pastatai – mokyklos, bankai, ligoninės, gyvenamieji namai buvo statomi visoje Lietuvoje²³.

Visai atskirą moderniosios architektūros grupę sudaro tuo laikotarpiu Vilniuje iškilę pastatai. Lenkijos okupuotas Vilnius buvo tapęs rytiniu periferijos miestu. Tarpukario (1920 - 1939 m.) Vilniuje nesusikūrė savita, vilnietiška architektūros mokykla, neiškilo ryškesnių vietininių asmenybių. Tačiau Vilniuje tarpukariu buvo pastatyta visuomeninių ir gyvenamųjų statinių, pasižyminčių moderniosios architektūros stilistika²⁴.

XX a. 3 dešimtmetyje Vilniuje, kaip Lenkijoje ir Lietuvoje, pastatuose vyrauja retrospektyvizmas, įtaką darė modernas (daugiausia neoklasicizmo, kartais – neobaroko formos) ir tik dešimtmečio pabaigoje pasirodė pirmosios modernizmo apraiškos²⁵.

²⁰ KANČIENĖ, Jolita. Lietuvos architektų orientyrai tarpukaryje. *Archiforma*, 1996, nr.1, p. 57; GŪZAS, Eugenijus. Apie 1918-40 m. Lietuvos architektūrą ir jos kūrėjus. *Statyba ir architektūra*, 1992, nr. 2-3, p. 14-15

²¹ *Lietuvos modernio pastatai*, Vilnius, 1998, p. 5

²² GŪZAS, Eugenijus. Apie 1918-40 m. Lietuvos architektūrą ir jos kūrėjus. *Statyba ir architektūra*, 1992, nr. 4, p. 12-14; nr. 12 p. 18-19

²³ KANČIENĖ, Jolita. Tarpukario architektūra. In *Kultūra. Iliustruota Lietuvos enciklopedija*, Kaunas, 2006, p. 75-81

²⁴ *Vilnius, 1900-2005: naujosios architektūros gidas*, Vilnius, 2006.

²⁵ Ten pat, p. 52

Nuo 4 dešimtmečio vidurio architektūroje įsivyrąja racionalizmas. Nemažai dėmesio skirta valdžios, švietimo įstaigų, kariuomenės pastatų statybai. Svarbiems visuomeniniams pastatams buvo skelbiami architektūriniai konkursai, paprastai juos laimėdavo Lenkijos architektai modernistai (J. Żórawski's, Z. Puget'as, St. Gałęzowski's, J. Pańkowski's, St. Murczyński's, J. Sołtan'as). Pagal jų projektus Vilniuje pastatyti statiniai atspindi Lenkijos naujosios architektūros mokyklos kūrybinę kryptį. Prie jos susiformavimo daug prisidėjo Varšuvos grupuotė *Praesens*, kurioje sekta *Bauhaus'o* funkcionalizmo, konstruktyvizmo idėjomis, o ypač – Le Corbusier kūryba²⁶.

Natūrali modernizmo architektūros banga, kurioje ryškiausiai atsiskleidė funkcionalizmo ir konstruktyvizmo bruožai, prasidėjo po 4-ojo dešimtmečio, kuomet prasidėjo visuomeninių pastatų statybos bumas. Tarp iškiliausių pastatų *Pašto taupomosios kasos rūmai* (1937 m.; dab. bankas), *Krašto ūkio bankas* (1938 m.), *Visuomeninio draudimo bendrovės rūmai* (1938 m. dab. biurų pastatas), *lombardas, administracinis pastatas* (1939 m.), *vidurinė mokykla* (1939 m.; dab. Liepkalnio pagrindinė mokykla) ir kt. Šalia visuomeninės paskirties statinių išsiskiria ir gyvenamoji architektūra. Didžioji dalis naujosios architektūros privačių namų pastatyti Tauro kalno rajone, M. K. Čiurlionio gatvėje ir netoli jos. Vienas kitas pasitaiko miesto centre, Žvėryne bei Antakalnyje, gyvenamųjų namų kompleksas (šalia T. Kosciuškos, Olandų ir Pervažos g.) bei privačios vilos. Tuo metu nuomojamų daugiabučių statybos dėl socialinių ir ekonominių sąlygų plėtojosi vangiai. Dauguma jų pastatyti jau 4-ojo dešimtmečio antroje pusėje²⁷.

Vilniaus architektūros savitumus neabejotinai labiau reprezentuoja 4 dešimtmečio modernizmo pavyzdžiai, nors dauguma jų kartu su politine valdžia atkeliavę iš Lenkijos, šių pastatų architektūra apdailos medžiagomis ir architektūrinėmis detalėmis yra išskirtinio, tik tarpukario Vilniui būdingo modernizmo pobūdžio²⁸.

Tarpukario laikotarpio Lietuvos moderniosios architektūros natūralią plėtotę nutraukė karas ir okupacijos. Naujojoje Lietuvos istorijoje patys neramiausi ir tragiškiausi buvo 1939-1944 m., kai Lietuva, tik atgavusi sostinę Vilnių (1939 m.), neteko savo valstybingumo. Prieš karą modernioji lietuvių architektūra buvo priartėjusi prie pasaulinės architektūros standartų, tačiau karas ir okupacija sužlugdė natūralią moderniosios architektūros plėtrą²⁹.

²⁶ Ten pat, p. 54

²⁷ *Vilnius, 1900-2005: naujosios architektūros gidas*, Vilnius, 2006.

²⁸ Ten pat.

²⁹ Nepriklausomos Lietuvos modernioji architektūra. In *Lietuvos architektai*, vilnis, 2002, p. 56

Socialistinio realizmo architektūra

1945-1956 m. įtakojant autoritariniam J. Stalino valdymui Lietuvos, ypač Vilniaus ir kitų didesnių miestų architektūroje išivyravo socializmo ideologiją reprezentuojantys statiniai – stalinizmo architektūra. Stilistiškai Lietuvos išiliejimą į Tarybų Sąjungos gyvenimą žymi retrospektyvistinis stilius. Viena esminių estetikos kategorijų architektūroje tapo socialistinis realizmas su jam būdingu formaliųjų bruožų kompleksu, iš kurių labiausiai būdingi: istorinių stilių interpretacija, liaudies meno elementų naudojimas, monumentalumas ir gausus lipdybinis dekoras. Oficialiai įtvirtintas stilistinės raidos iškreipimas sugražino architektūrą nuo modernėjančių formų prie klasikinių interpretacijų. Tokiu būdu modernėjimo procesas buvo gerokai pristabdytas, jei ne visai nutrauktas. Nenuostabu, kad visi svarbesni stalinistinio retrospektyvizmo stiliaus objektai Lietuvoje iš esmės prieštarauja modernizmo principams³⁰. Todėl šiame tyrime nelaikomi moderniąją architektūrą pristatančiais ištekliais.

Modernios architektūros atgimimas

Lietuvos modernizmo raidos etapą nuo 1955 m. žvelgiant per architektūros idėjų prizmę galima suskaidyti į du etapus: pirma – tai industrinis – funkcionalusis sovietmečio modernizmas (XX a. 7 – 8 deš.) po trumpo 6 deš. viduryje prasidėjusio „atšilimo“ prasidėję L. Brežnevo valdymo – stagnacijos laikai, pažymėti radikalaus funkcionalizmo žyme; ir antra, įvairialypės stilistinių – estetinių paieškų apraiškos (XX a. 8-9 deš.) paskutiniu „vakarėjimo“ metu išvelgiamos vėlyvojo modernizmo, plasticizmo, regionalizmo bei postmodernizmo formos³¹.

Naujasis architektūros etapas Sovietų Sąjungos architektūroje siejamas su 1955 m. partijos ir vyriausybės priimtais nutarimais, kurie smerkia nesaikingumus architektūroje. Pereita prie industrializacijos logiką atitinkančių architektūros formų. Tai atvėrė kelią funkcionalizmui, modernizmui. Šiam periodui svarbu tai, kad atsakomybė ir sprendimai, ką ir kaip statyti, buvo visiškai absorbuoti valdžios institucijų, kas lėmė pakitusią funkcinę pastatų tipologiją. Sovietmečiu neiškilo nė vienas sakralinis pastatas, tačiau tuo metu buvo pastatyta daug visuomeninių ar kultūrinės paskirties pastatų (santuokų rūmai, kultūros namai ir pan.), kurie yra dažniausi modernizmo architektūros bruožų nešėjai. Pagal partijos nubrėžtą programą ėmė įsigalėti masinė, tipinė statyba, buvo formuojami masyvūs gyvenamųjų, visuomeninių pastatų

³⁰ PETRULIS, Vaidas. Modernėjantis Kaunas: architektūra ir politika. In *Istoriniai miestai: sena ir šiuolaikiška*, Vilnius, 2003, p. 162; PETRULIS, Vaidas. Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos. *Urbanistika ir architektūra*, Vilnius, 2006, t. 30, nr. 3, p. 139; Karo metų ir pokario sovietinė architektūra. In *Lietuvos architektai*, Vilnius, 2002, p. 46-47

³¹ PETRULIS, Vaidas. Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos. *Urbanistika ir architektūra*, Vilnius, 2006, t. 30, nr. 3, p. 139

kompleksai. Kai kurie laikotarpio architektai buvo įkvėpti konstruktyvizmo idėjų, plėtojo racionaliąją kryptį, dažnam nesvetimos buvo funkcionalizmo ideologinės nuostatos. Daugiausia dėmesio būdavo skiriama visuomeninių pastatų architektūrai, jos formos ir funkcijos santykiui, įtaigiai, „laikotarpį atspindinčiai“ estetikai. Per vadinamąjį „atšilimo“ laikotarpį Lietuvos architektūroje būta ne tik tarptautinio stiliaus apraiškų, bet ir prieškarinio modernizmo idėjų atgimimo, nacionalinio tapatumo paieškų³².

Kai buvo pradėtas taikyti naujas kūrybinis metodas, radikaliai keitėsi ir architektūrinė forma. Naujas idėjas architektai pirmiausia įgyvendino interjere, o paskui kūrybinis patyrimas interjero srityje buvo panaudotas projektuojant unikalius visuomeninius pastatus, išryškinusius moderniosios architektūros savitumus, išskirtinius jos bruožus, tokie buvo Vilniaus *Neringos* (archit. A. ir V. Nasvyčiai, 1959-1960 m.), *Tauro* (archit. V. Batista, 1961 m.), Kauno *Tulpės* (archit. V. Dičius ir A. Mikėnas, 1961 m.) restoranų interjerai³³.

Naujoji lietuvių architektūros raida, nors ir vėlesnė, buvo tokia pati kaip pasaulinės moderniosios architektūros. Dalis architektų, įkvėpti konstruktyvizmo bei funkcionalizmo dvasios, plėtojo moderniosios architektūros racionaliąją kryptį, kurią iliustruoja *Vilniaus autobusų stotis* (archit. V. Brėdikis, 1975 m.), *Turisto* viešbutis Vilniuje (archit. J. Šeibokas, 1972 m.), *Antakalnio ligoninė* Vilniuje (archit. E. Chlomauskas ir Z. Linadzbergis, 1966-1967 m.). Racionaliosios architektūros formos pamažu įgavo sudėtingesnę, įvairesnę meninę formą. 7 deš. viduryje architektas V. E. Čekanauskas Vilniuje realizavo etapinius moderniosios architektūros projektus, tokie yra *Kompozitorių namai* (1966 m.) ir *Dailės parodų rūmai* (1967 m.; dab. Šiuolaikinio meno centras)³⁴.

Nuo 8 deš. Lietuvoje, ypač Vilniuje, buvo pastatyta nemažai reikšmingų visuomeninių pastatų, kurių architektūra siejama ne tiek su sovietmečio, kiek su „tarptautinio stiliaus“ tendencijomis. Naujosios architektūros kalba tapo išraiškingesnė, įvairesnė, šiek tiek primenantis šiaurietiško suomių modernizmo formas, plėtojanti vėlyvojo modernizmo interpretacijas. Nuo 8 deš. vidurio Lietuvos architektūroje pradėjo ryškėti iracionalumo bei ekspresyvumo tendencijos, kurios labiausiai išryškėjo *Santuokų rūmų* (archit. G. Baravykas, 1974 m.), *Nacionalinės dailės galerijos* (archit. G. Baravykas ir V. Vielius, 1980 m.), *Litexpo parodų rūmų* (archit. E. Stasiulis, 1980 m.) architektūroje³⁵.

³² Modernioji architektūra. In *Lietuvos dailės istorija*, Vilnius, 2002, p. 339; Naujoji architektų karta. In *Lietuvos architektai*, Vilnius, 2002, p. 73; Nauji kūrybos užmojai. In *Lietuvos architektai*, Vilnius, 2002, p. 102

³³ Modernioji architektūra. In *Lietuvos dailės istorija*, Vilnius, 2002, p. 339; Naujoji architektų karta. In *Lietuvos architektai*, Vilnius, 2002, p. 74

³⁴ Nauji kūrybos užmojai. In *Lietuvos architektai*, Vilnius, 2002, p.103

³⁵ Ten pat, p. 104

2. MODERNIOSIOS ARCHITEKTŪROS PAVELDO SAUGOJIMAS

2. 1. Moderniosios architektūros apsaugą vykdančios organizacijos

XX a. paveldas patenka į tarptautinių organizacijų, vykdančių plačią paveldo apsaugos veiklą, akiratį.

Pasaulio paveldo centras (angl. *World Heritage Center*) įkurtas 1992 m. yra pagrindinis Jungtinių Tautų švietimo, kultūros ir mokslo organizacijos (angl. *UNESCO - United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation*) veiklos, susijusios su pasaulio paveldu, koordinatorius³⁶. 2001 m. Pasaulio paveldo centras prie UNESCO, ICOMOS ir DOCOMOMO pradėjo bendrą - Modernaus paveldo – programą (angl. *the Programme on Modern Heritage*), skirtą XIX ir XX a. architektūros paveldui identifikuoti, dokumentuoti ir propaguoti³⁷. Kartu su finansine Nyderlandų Vyriausybės parama, šita programa buvo sutelkta į moderniosios eros architektūros, miestų planavimo ir kraštovaizdžio paveldą, į kylantį jo išsaugojimo supratimą. Šis paveldas laikomas ypač pažeidžiamu dėl silpnos teisinės apsaugos ir menko plačiosios visuomenės vertinimo. Ši problema pripažinta dar 1989 m. gruodį Europos Tarybos susirinkime. Moderniojo paveldo programa siekiama sukurti konceptualų požiūrį į šį paveldą, jo reikšmės, apsaugos ir kai kurių bendrųjų identifikavimo problemų sistemą. Ši sistema buvo vystoma per įvairius regioninius susirinkimus (2002 - 2005 m. laikotarpį įvyko 5 susirinkimai už Europos ribų, dabar rengiamos publikacijos apie gautus rezultatus ir rekomendacijas), kuriuos įgyvendino Pasaulio paveldo centras, ji turėtų palengvinti tolesnes konkrečias studijas ir mokymus, kurių ėmėsi suinteresuotos valstybės³⁸. Be to, šia programa siekiama pagerinti prastą moderniosios eros paminklų ir vietų reprezentaciją Pasaulio paveldo sąrašė ir išlyginti disbalansą (2008 m. liepos mėn. duomenimis Pasaulio paveldo sąrašė buvo tik 18 modernaus paveldo vertybių (iš daugiau nei 800), kurios, remiantis skirtingais argumentais ir kategorijomis, ne visada atpažįstamos kaip modernaus paveldo vertybės)³⁹.

³⁶ World Heritage Center. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 2 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://whc.unesco.org/en/modernheritage>>.

VAN OERS, Ron. Introduction to the Programme on Modern Heritage. In *World Heritage Papers 5. Identification and Documentation of Modern Heritage* [interaktyvus]. UNESCO, 2003, p. 8. [žiūrėta 2009 m. vasario 5 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001305/130525m.pdf>>.

³⁷ *Modern Heritage Programme*. World Heritage Center. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 2 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://whc.unesco.org/en/modernheritage>>.

³⁸ Ten pat.

³⁹ World Heritage Center. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 2 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://whc.unesco.org/en/modernheritage>>.

Tarptautinis kultūrinio paveldo išsaugojimo ir konservavimo mokymo centras (angl. *ICCROM – International Center for the Study of the Preservation and Conservation of Cultural Property*) yra vienintelė tokio tipo tarpvyriausybė organizacija, įkurta UNESCO 1956 m. kilnojamam ir nekilnojamam kultūriniam paveldui konservuoti. 1999 m., 2002 m. ir 2006 m. centre buvo surengti moderniosios architektūros konservavimo kursai⁴⁰.

Tarptautinė paminklų ir vietų (apsaugos) taryba (angl. *ICOMOS - International Council of Monuments and Sites*) yra nevyriausybė tarptautinė paveldosaugos organizacija įkurta 1964 m. ir jungianti įvairių mokslo sričių profesionalus. ICOMOS užsiima kultūros paveldo apsaugos teorija, metodologija ir mokslinėmis metodikomis, kurios praktikuojamos tarptautiniu mastu⁴¹. ICOMOS glaudžiai bendradarbiauja su UNESCO ir yra svarbiausias patarėjas kultūros paveldo reikaluose. Šios organizacijos žinioje yra nominacijų atestavimas, saugomų vertybių būklės kontrolė, elgsenos su paveldu patarimų formavimas, dalyvavimas konferencijose ir komisijų tyrimuose⁴². ICOMOS vykdomoje plačią kultūros paveldo apsaugos veikloje apie 20 metų atskiro dėmesio susilaukė ir XX a. modernus paveldas. Net ir pastaraisiais metais ICOMOS, kaip svarbus patariamasis organas UNESCO kultūros klausimais, kasmet sausio mėnesį teikė XX a. 4-7 deš. nominacijų apžvalgą UNESCO Pasaulio paveldo sąrašui, o kartu su IUCN ir ICCROM atliko XX a. pasaulio paveldo vietų tvarkymo apžvalgą⁴³.

Ilgą laiką modernaus paveldo apsaugos klausimų svarstymas buvo tik atskirų valstybių reikalas. Kaip atsaką į kylančias XX a. paveldo problemas ICOMOS organizavo du ekspertų seminarus – 1995 m. Helsinkyje (Suomija) su Pasaulio paveldo centru bei ICCROM ir 1996 m. Meksike (Meksika). 2001 m. Helsinkyje surengta konferencija dėl pokario modernizmo apsaugos miestų centruose ir *Makkaratolo* atvejo studija atkreipė dėmesį į XX a. antrosios pusės paveldo apsaugos problemas. Šie susirinkimai davė pradžią tarptautiniam bendradarbiavimui⁴⁴. Jų pagrindu 2001 m. ICOMOS įgyvendino Montrealio (Kanada) akcijos planą (angl. *Montreal Action Plan*), t. y. apklausą, skirtą ištirti, kaip saugomas, tvarkomas ir pateikiamas XX a. paveldas. Šią apklausiamąją apžvalgą organizavo tautiniai ir tarptautiniai moksliniai ICOMOS

⁴⁰ ICCROM Built Heritage. Course on modern architecture conservation [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.]. Prieiga per Internetą: <http://www.iccrom.org/eng/prog_en/02built_en/marc_en.shtml>.

⁴¹ BURKE, Sheridan. Twentieth-Century Heritage at Risk and the Role of ICOMOS in its Conservation. In *The Soviet Heritage and European Modernism* [interaktyvus] Berlin, 2007, p. 17. [žiūrėta 2009 kovo mėn. 12 d.]. Prieiga per Internetą: <http://www.international.icomos.org/risk/2007/pdf/Soviet_Heritage_FULL_100dpi.pdf>

⁴² Ten pat.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ *Montreal Action Plan*. 20th Century Heritage [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo mėn. 10 d.]. Prieiga per Internetą: <http://www.international.icomos.org/20th_heritage/montreal_plan.htm>.

komitetai. Tokia akcija laikoma pavyzdine ir reikalinga daugeliui šalių, skatinanti domėjimąsi XX a. paveldu ir tyrimais, atskleidžianti jo indėlį į žmonijos raidą⁴⁵.

2002 m. Pasaulio paveldo dienos (*International Day of Monuments and Sites, 18th April*) buvo dedikuotos XX a. paveldui. ICOMOS tokiu būdu siekė išsaugoti XX a. paveldo išteklius ir kelti tarptautinį supratimą. Tuo metu buvo publikuota serija ataskaitų ir pateikti tarpmokslinės partnerystės projektai. ICOMOS paskatino tautinius ir tarptautinius komitetus ir narius organizuoti veiksmų planą, kuris padėtų nustatyti XX a. statinius, sodus, meno kūrinius, struktūras, miestus bei vietas⁴⁶.

Nuo 2000 m. ICOMOS tarptautiniu lygmeniu publikuoja kasmetines ataskaitas apie paveldą, esantį pavojuje (angl. *H@R - Heritage at Risk*). 2000 - 2003 m. laikotarpio ataskaitos sudaro pagrindą, kuriuo remiantis nustatomi svarstomų problemų tipai, liečiantys XX a. paveldo vietas ir statinius⁴⁷.

2005 m. ICOMOS iniciatyva buvo įkurtas Tarptautinis mokslinis komitetas XX a. paveldui (tirti) (angl. *ISC 20 – International Scientific Committee on 20th Century Heritage*). Jis buvo įkurtas apsvarsčius Montrealio akcijos rezultatus ir įvairią regioninių ir tarptautinių partnerysčių patirtį. Jo tikslas – spręsti apsaugos, tvarkymo ir interpretacijos problemas, su kuriomis susiduria XX a. paveldo vietos ir statiniai. Tarp XX a. paveldo komiteto uždavinių yra siekis reklamuoti XX a. paveldo apsaugą, jo vertes bei kūrėjus ir plėsti aktyvią XX a. paveldo apsaugą (čia gali būti priskirtos chartijos, gairės, kriterijai, tolesnės ataskaitos apie paveldą, esantį pavojuje ir t.t.). Šis komitetas taip pat siekia bendradarbiauti ir prisidėti prie kitų tarptautinių mokslinių komitetų ir partnerių darbo, susijusio su XX a. paveldu, t. y. aktyviai prisidėti prie XX a. paveldo archyvavimo (pvz., sakininės istorijos, vaizdo interviu su profesionalais ir t.t.), dalytis patirtimi, paskatinti kitas organizacijas domėtis XX a. paveldu ir bendradarbiauti (tokias kaip DOCOMOMO, UIA, TICCIH ir kt.), organizuoti mažiausiai vieną kasmetinį tarptautinį susitikimą su kitomis susidomėjusiomis institucijomis, skleisti žinias ir skatinti diskusijas. Tokiu būdu XX a. paveldo komitetas gali veikti remdamas ICOMOS veiklą,

⁴⁵ BURKE, Sheridan. Twentieth-Century Heritage at Risk and the Role of ICOMOS in its Conservation. In *The Soviet Heritage and European Modernism* [interaktyvus] Berlin, 2007, p. 17. [žiūrėta 2009 kovo mėn. 12 d.]. Prieiga per Internetą: <http://www.international.icomos.org/risk/2007/pdf/Soviet_Heritage_FULL_100dpi.pdf>.

⁴⁶ *International Day of Monuments and Sites. 20th Century Heritage*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo mėn. 15 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.international.icomos.org/18thapril/18april2002.htm>>.

⁴⁷ *ICOMOS World Reports on Monuments and Sites in Danger*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo mėn. 14 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.international.icomos.org/risk/index.html>>.

apimančią XX a. paveldo išteklių verčių ir apsaugos identifikaciją, įvertinimą, apsaugą, mokymą ir skatinimą, teikdamas patarimus dėl ICOMOS elgsenos su XX a. paveldu priemonių⁴⁸.

ICOMOS dispozicijoje yra ir kitų mokslinių komitetų, kurie bendradarbiauja sprendžiant techninio pobūdžio moderniosios architektūros apsaugos problemas, tarp tokių yra Tarptautinis istorinių miestų ir kaimų komitetas (angl. *CIVVIH – International Committee on Historic Towns and Villages*), Tarptautinis architektūrinio paveldo analizės ir restauracijos mokslinis komitetas (angl. *ISCARSAH - International Scientific Committee on the Analysis and Restoration of Structures of Architectural Heritage*) bei Konservavimo ir restauravimo teorijos ir filosofijos komitetas (angl. *THEORY – Committee on Theory and Philosophy of Conservation and Restoration*)⁴⁹.

Moderniosios architektūros krypties tyrimų ir konservavimo organizacija arba Tarptautinis moderniosios architektūros judėjimas (angl. *DOCOMOMO - DOcumentation and COnservation of the MOdern MOvement*) – tai darbo grupės, sudarytos modernaus judėjimo vietų ir apylinkių statinių dokumentacijai ir konservavimui rengti. Šis judėjimas buvo inicijuotas 1988 m. Nyderlanduose architektų Hubert-Jan Henket ir Wessel de Jonge su tikslu pasidalinti modernistinių statinių apsaugos žiniomis ir kompetencija. Visuotinai pripažinta, jog iš visų pasaulio organizacijų, vykdančių plačią XX a. kultūros paveldo apsaugos kampaniją, daugelį metų pagrindinį vaidmenį saugant modernųjį paveldą atlieka būtent DOCOMOMO. Pati organizacija yra išsiplėtusi daugiausia už Europos ribų. Šiandien priskaičiuojama apie 50 tautinių ir regioninių filialų⁵⁰. Lietuvos narystę DOCOMOMO organizacijoje atstovavo Architektūros muziejaus koordinuojama darbo grupė (iki 2006 m.).

Pagrindiniai DOCOMOMO darbai buvo nukreipti į pradinę identifikaciją ir apskaitą. 1992 m. Tarptautinis registrų komitetas (angl. *ISC/R – International Specialist Committee on Registers*) pradėjo sistemingai inventorizuoti reikšmingus moderniosios krypties statinius. Paskui išitraukė apie 25 regioninės darbo grupės. Nauji nariai už Europos ribų paskatino DOCOMOMO išplėsti savo apimtis geografiškai (ne tik Europos valstybės) ir chronologiškai (pokario paveldas). Tuo metu vykęs Vakarų ir Rytų Europos valstybių apsikeitimas tarpukario

⁴⁸ SCHMUCKLE-MOLLARD, Christian. ICOMOS International Scientific Committee on 20th Century Heritage. In *Welterbertätten des 20 Jahrhunderts. World heritage sites of the 20th Century. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin*. Berlin, 2007, p. 24

BURKE, Sheridan. Twentieth-Century Heritage at Risk and the Role of ICOMOS in its Conservation. In *The Soviet Heritage and European Modernism* [interaktyvus] Berlin, 2007, p. 20-21. [žiūrėta 2009 kovo mėn. 12 d.]. Prieiga per Internetą: <http://www.international.icomos.org/risk/2007/pdf/Soviet_Heritage_FULL_100dpi.pdf

⁴⁹ BURKE, Sheridan. Twentieth-Century Heritage at Risk and the Role of ICOMOS in its Conservation. In *The Soviet Heritage and European Modernism* [interaktyvus] Berlin, 2007, p. 20-21. [žiūrėta 2009 kovo mėn. 12 d.]. Prieiga per Internetą: <http://www.international.icomos.org/risk/2007/pdf/Soviet_Heritage_FULL_100dpi.pdf

⁵⁰ KUIPERS, Marieke. DOCOMOMO International. In *Welterbertätten des 20 Jahrhunderts. World heritage sites of the 20th Century. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin*. Berlin, 2007, p. 25

architektūros duomenimis buvo didelis pasiekimas. Moderniosios architektūros apibrėžimo pagrindu tapo jos novatoriškumas: estetinis, socialinis ar/arba techninis⁵¹. Visi identifikacijos darbai buvo organizuojami kaip savanoriški specialistų (architektų, istorikų, profesorių, konservatorių) kasmetiniai „namų darbai“, t.y. apskaitas pateikiant tarptautiniam DOCOMOMO registru. Atsakas į pirmo kolektyvinio darbo rezultatą (15 skyrių veikalas, kuris apėmė apie 500 statinių ir vietų) - ICOMOS prašymas sudaryti preliminarų išskirtinės visuotinės vertės XX a. architektūros objektų sąrašą Pasauliniam paveldo sąrašui. 1995 m. Registras iškėlė griežtesnes atrankos gaires. DOCOMOMO padėjo ICOMOS vykdyti pasaulinę XX a. architektūros atranką⁵². 1997 m. Tarptautinis registrų komitetas pristatė savo pirmąją patariamąją ataskaitą ICOMOS dėl moderniosios krypties architektūros ir Pasaulio paveldo sąrašo (*The Modern Movement and the World Heritage List, Advisory Report, Final Version November 1997*), kuriame pakomentuotas kriterijų pritaikymas ir sudarytas tikras preliminarus reikšmingų Pasaulio paveldo modernių statinių ir vietų sąrašas. Kaip to rezultatas buvo parengtas pirmasis ilgasis sąrašas ir kitas – 27 straipsnių trumpasis sąrašas⁵³. Siekiant paskatinti ankstesnį apsikeitimą žiniomis ir objektų pripažinimą, DOCOMOMO registro duomenys buvo publikuoti 2000 m. (*The Modern Movement in Architecture: Selections from the DOCOMOMO Registers*; publikacija pavadinta „juodąja knyga“), kuomet prisidėjo daugiau nei 30 darbo grupių. Šios knygos reikšmė – tai moderniosios architektūros pripažinimo kampanijos atskleidimas, gausios moderniosios architektūros įvairovės kaip unikalios palikimo pristatymas. Pastaraisiais metais registrų centras plečia registrą, įtraukdamas į jį mažesnius teminius rinkinius (tokius kaip sporto ir švietimo įstaigų statinių kompleksai) ir teikia didesnę dėmesį pasirinktų statinių ir vietų reikšmių paaiškinimams⁵⁴. Beje, DOCOMOMO vykdydama moderna paveldo informacijos sklaidos veiklą 2008 m. išleido žurnalą *The Challenge of Change*, kur Skandinavijos šalių tarpe buvo pristatyta ir Lietuvos modernizmo architektūra⁵⁵.

DOCOMOMO apskaitos rezultatų pagrindu sudaryta XX a. architektūrinio paveldo rodyklė – Tarptautinės architektų sąjungos (angl. UIA - *International Union of Architects*) ir DOCOMOMO bendro darbo priemonė, padedanti plėsti moderniosios architektūros paveldo

⁵¹ KUIPERS, Marieke. DOCOMOMO International. In *Welterbertätten des 20 Jahrhunderts. World heritage sites of the 20th Century. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin*. Berlin, 2007, p. 25

⁵² Ten pat.

⁵³ Ten pat p. 25; Research and Documentation Programme In *World Heritage Papers 5. Identification and Documentation of Modern Heritage* [interaktyvus]. UNESCO, 2003, p. 142. [žiūrėta 2009 m. vasario 5 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001305/130525m.pdf>>.

⁵⁴ KUIPERS, Marieke. DOCOMOMO International. In *Welterbertätten des 20 Jahrhunderts. World heritage sites of the 20th Century. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin*. Berlin, 2007, p. 25

⁵⁵ Architektūros fondas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 balandžio 20 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://archfondas.lt/index.php?id=42>>.

žinias ir išreikšti nusistatymą prieš nepagrįstus reikšmingų statinių griovimus ir darymus⁵⁶. UIA yra nevyriausybinė organizacija, vienijanti visų kontinentų profesionalius architektus. Nuo 1993 m. prie UIA buvo įregistruota Baltijos architektų sąjungos asociacijai (BAUA), kurios narė yra Lietuvos architektų sąjunga (LAS). LAS yra savanoriška kūrybinė organizacija dalyvaujanti tarptautinių organizacijų, ne tik BAUA, bet ir ACE (Europos architektų taryba) veikloje, visapusiškai remianti architektūros mokslo plėtrą Lietuvoje, kartu su valstybinėmis institucijomis dalyvaujanti šalies visuomeniniame gyvenime⁵⁷. Išreikšdama susirūpinimą dėl „unikalių visuomeninių pastatų, statytų 1960-1990 m. išsaugojimo“⁵⁸ LAS sudarė tą metų ir architektūrinį stilių atspindinčių objektų sąrašą, į kurį, kaip galima suprasti, patenka pokario modernizmo architektūra. Šio sąrašo sudarymas bene pirmą kartą davė akstiną atsakingai pažvelgti į sovietmečio architektūros palikimą. Jo pagrindu 2008 m. Kultūros paveldo departamentas užsakė studiją, skirtą nustatyti, kokie vertingi sovietmečio laikų objektai gali būti įtraukti į saugotųjų pastatų sąrašą.

Pasaulio paminklų fondas (angl. *WMF – World Monuments Fund*) daugiau nei 40 metų veikia tam, kad išsaugotų nykstančius architektūrinius objektus. Nuo įkūrimo 1965 m. Pasaulio paminklų fondas (toliau - Fondas) veikė daugiau nei 90-yje valstybių. Keletą pastarųjų metų Fondas sutelkė pastangas išsaugoti didingus moderniosios architektūros kūrinius, jų grėsmingai besikeičiančią būklę. Tuo tikslu 1996 m. buvo sudarytas pirmasis pasaulio paminklų stebėjimo sąrašas. Jame buvo pateikta 100 labiausiai nykstančių vietovių. Kitas stebėjimo sąrašas buvo pateiktas 2006 m. Tais metais Fondas subūrė iniciatyvinę grupę atsidūrusiam pavojuje modernizmo paveldui ginti. Nauja programa buvo sutelkta išskirtinai į fizinę ir teisinę moderniosios architektūros apsaugą. Programą parėmė Knoll'io modernaus dizaino ir manufaktūrų kompanija. Knoll, Inc. buvo įkurta 1938 m. ir 17 metų buvo atsidavusi moderniajam dizainui. Knoll, Inc. tikėjosi, kad Fondui programa taps modernizmo išsaugojimo, pripažinimo ir šviečiamosios veiklos etalonu⁵⁹. Iniciatyvinė grupė išnagrinėjo modernaus paveldo saugojimo darbų sunkumus ir išdėstė tris strateginius sprendimus:

⁵⁶ Index of 20th Architectural Heritage [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 15 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.archi.fr/UIA/>>.

⁵⁷ Lietuvos architektų sąjungos tinklalapis. Prieiga per Internetą: <<http://www.architektusajunga.lt/LT>>.

⁵⁸ Dėl unikalių visuomeninių pastatų, statytų 1960-1990 m., išsaugojimo. Raštas nusiųstas LR Kultūros ministerijai, KM Kultūros paveldo departamentui. Lietuvos Architektų sąjunga [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. vasario 17 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.architektusajunga.lt/LT.php?content=opinions&Id>>.

⁵⁹ Modernism. World Monuments Fund [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 kovo 8 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.wmf.org/>>; BERENFELD, Michelle., HENRY, T., Ng., Modernism at Risk: The World Monuments Watch and Protection of Modern Heritage. In *Welterbertätten des 20 Jahrhunderts. World heritage sites of the 20th Century. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin*. Berlin, 2007, p. 194 -196.

- Architektūrinės stilistikos išlaikymas. Fondas pasiūlė finansinę paramą griovimo alternatyvų tyrimui ir naujoviškų dizaino sprendimų plėtrai tam, kad būtų galima apsaugoti statinius nuo atviro jų apdailos ardymo ir leisti jiems toliau funkcionuoti. Ši architektūros palaikymas padeda remti visuomenės pastangas išsaugoti statinius, net jei juos dažnai ketinama nugriauti dėl jų nepraktiškumo ar nuomonės, kad jie jau nugyventi⁶⁰.
- Konservavimas. Modernių statinių konservavimą sukelia sunkumų tuo atžvilgiu, kad jiems statyti buvo panaudotos būtent tokios dabar jau nebenaudojamos technologijos ir medžiagos, kurios apibrėžia statinius kaip moderniosios architektūros objektus. Tokia situacija sukelia esminių techninių problemų ir reikalauja naujoviškų tyrimų ir konservavimo metodų. Programa plėtoja tokių problemų sprendimų projektus⁶¹.
- Visuomeninis švietimas ir sąmoningumas. Svarbią ir ilgalaikę grėsmę moderniems statiniams sukelia visuomenės supratimo stoka, kad nesenos praeities statinius išsaugoti ateičiai gali būti pakankamai svarbu. Dažnai modernių statinių amžininkams sudėtinga įvertinti ir pripažinti jų reikšmę turtingos architektūros istorijos kontekste. Šią problemą apsunkina faktas, kad dauguma modernių statinių negali turėti tesinės apsaugos dėlto, kad yra per „jauni“ įgyti iškiliausių vietovės objektų statusą ar kitaip pasižymėti. Fondas vysto parodos ir paskaitos programas bendradarbiaudamas su muziejais ir švietimo įstaigomis tam, kad būtų atkreiptas dėmesys į svarstomas problemas. Per bendradarbiavimo projektus siekiama kelti visuomenės supratimą nusakant, kokį vaidmenį modernizmas atliko kaip architektūros palikimas bei parodant kaip šiuolaikinio dizaino sprendimai gali pratęsti modernių objektų gyvenimą⁶².

Svarbi modernizmo apsaugos programos tema *Main Street Modern* buvo parengta remiantis 2008 m. Pasaulio paminklų stebėjimo sąrašu. Ši programa turėjo pagrįsti modernių statinių gyvavimo prasmę. Siekta atskleisti, jog daugelis iškilių architektų (tokių kaip M. Breuer, L Mies van der Rohe, P. Rudolph) kūrė ne tik didžius moderniosios architektūros simbolius Amerikoje, bet ir projektavo daugeliui valstybių kasdienes moderniausias struktūras. Šie pastatai (bibliotekos, miesto aikštės, mokyklos ir sakraliniai statiniai) įkūnijo modernizmo idealus: kompozicinius ir socialinius. Jie atspindėjo ne tik tvirtą architektūrą, bet ir pagrindinius modernizmo principus – geras dizainas turi būti naudingas ir tapti kasdienio gyvenimo dalimi

⁶⁰ Modernism. World Monuments Fund [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 kovo 8 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.wmf.org/>>; BERENFELD, Michelle.; HENRY, T. Ng., Modernism at Risk: The World Monuments Watch and Protection of Modern Heritage. In *Welterbertätten des 20. Jahrhunderts. World heritage sites of the 20th Century. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin*. Berlin, 2007, p. 194

⁶¹ Ten pat.

⁶² Ten pat.

(„forma seka funkcija“)⁶³. Fondo darbas modernaus paveldo apsaugos srityje paremtas projektais buvo baigtinis, ši programa leido fondui suskirstyti nykstančias moderniąsias vietas į temines grupes, todėl fondas tapo pajėgus ne tik dirbti su specifinėmis vietomis, jų apsauga ir konservavimu, panaudojant intervencijos ir stabilizacijos įgūdžius, bet ir sutelkti pastangas į moderniosios architektūros apsaugą per viešąsias informavimo priemones⁶⁴.

Apibendrinant tarptautinių organizacijų veiklą galima išskirti kelis momentus, kurie apibūdina moderniosios architektūros apsaugą tarptautiniu mastu. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad būtent nevyriausybinės organizacijos (ICOMOS, DOCOMOMO, Pasaulio paminklų fondas) atlieka pagrindinį vaidmenį identifikuojant šio paveldo objektus, skleidžiant apie juos informaciją. Bendroje tarptautinių organizacijų veikloje jaučiami dvejopo pobūdžio tikslai: pirma, akcentuoti tarpregioninę moderniosios architektūros paveldo svarbą ir antra, įvairiomis viešojo informavimo priemonėmis, įtraukiančiomis strategijomis gaivinti plačiosios visuomenės suinteresuotumą šio paveldo išsaugojimu.

2. 2. Moderniosios architektūros apskaita

Norint atskleisti Lietuvos moderniosios architektūros apsaugos kaitą istorijos eigoje reikia išanalizuoti apskaitą (jos rezultatus), kuri yra pagrindinis šaltinis, apibūdinantis laikmečio požiūrį į paveldinius objektus. Apskaitos analizei buvo pasirinkti miestai, kurie turi sąlyginai didžiausią ir reprezentatyviausią moderniosios architektūros statinių sankaupą, tai - Kaunas (prieškario modernizmas) ir Vilnius (pokario modernizmas).

Lietuvos moderniosios architektūros apskaita buvo pradėta vykdyti sovietmečiu. Tuo metu vykdytos „paminklų“ (dabartiniu supratimu kultūros vertybių) apskaitos duomenys atsispindi kultūros paminklų sąrašuose. Šios stilistikos objektai buvo skirstomi į istorijos arba/ir architektūros paminklų rūšis nurodant respublikinį arba vietinį reikšmės lygį. Sovietmečio sąrašai buvo suformuoti per tris kultūros paminklų apskaitos etapus: a. 1967-1972 m.; b. 1972-1977 m.; c. 1978 – 1990 m. Per pirmąjį etapą buvo išaiškinti 3 vietinės reikšmės moderniosios architektūros paminklai Vilniuje ir 13 (1 kartu ir istorijos) Kaune⁶⁵. Per trečiąjį etapą išskirti 23 vietinės reikšmės architektūros paminklai Vilniuje ir 9 Kaune⁶⁶.

⁶³ BERENFELD, Michelle; HENRY, T. Ng. Modernism at Risk: The World Monuments Watch and Protection of Modern Heritage. In *Welterbertätten des 20. Jahrhunderts. World heritage sites of the 20th Century. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin*. Berlin, 2007, p. 195

⁶⁴ Ten pat, p. 196

⁶⁵ *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius, 1973, p. 362-366

⁶⁶ *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978-1990)*, 2 d., Vilnius, 1993, p. 230-232, 234-235, 239

Remiantis nepriklausomybės laikotarpiu dalinai atnaujintu Lietuvos Respublikos Kultūros vertybių registru, kuris įgyvendina Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo nuostatus, galima pateikti sistemiškai įvairesnę moderniosios architektūros paveldo statusą turinčių objektų statistinę apžvalgą. Apskaita rodo, kurie objektai yra nustatyti, įvertinti ir atrinkti išsaugoti (t.y. registriniai objektai), ir kurie turi valstybės saugomų objektų statusą (t.y. jiems taikomi paveldosauginiai įstatymai).

Moderniosios architektūros paveldas yra pasiskirstęs taip: pagal statusą Vilniaus mieste yra užfiksuoti 39 registriniai ir 5 valstybės saugomi objektai. Kaune užregistruoti 9 registriniai, 4 valstybės saugomi, 2 inicijuoti saugoti miesto savivaldybės bei 2 paskelbti paminklais. Pagal sandarą Vilniuje yra įtraukti 4 kompleksiniai objektai, o Kaune – 3, visi kiti įrašyti kaip pavieniai. Pagal reikšmingumą lemiantį vertingųjų savybių pobūdį Kaune yra 5 objektai, turintys architektūrinės (kai kurie ir istorinės, urbanistinės) vertės požymių, tuo tarpu Vilniuje tik 2 objektai. Pagal reikšmingumą Vilniuje yra 2 regioninio reikšmingumo lygmens objektai, o Kaune - 3 nacionalinio ir 2 vietinio reikšmingumo objektai.

Kiek ir kokių dabar yra modernizmo stiliaus objektų Vilniuje ir Kaune galima pamatyti registro pagrindu sudarytose lentelėse (žiūrėti 1 ir 2 priedas). Žvelgiant į šiuos duomenis galima aiškiai pastebėti, jog dominuoja prestižinėse miestų vietose esantys visuomeninės paskirties pastatai (nedaug nuo jų atsilieka ir gyvenamieji namai), turintys skirtingų chronologiškai apibrėžtų modernizmo krypčių stilistikos bruožų. Šie moderniosios architektūros objektai turi savo istoriškai susiklosčiusią vietą miestų kontekste ir yra tapę jų vizualinio identiteto dalimi. Šis faktas leidžia kvestionuoti šio stiliaus architektūrą kaip paveldo vertybę.

Sekant moderniosios architektūros apskaitos kaitą istorijos eigoje ir dabartinę situaciją galima išskirti tam tikrus šios paveldo grupės apsaugos trūkumus.

Dabartinis registras yra suformuotas iš dalies remiantis sovietmečiu parengtais istorijos ir kultūros paminklų sąrašais, jo duomenys yra vangiai koreguojami. Tuo metu oficialus įtraukimas į saugomų objektų sąrašus buvo paremtas ideologiniais tikslais. Paminklų sąrašo parengimą lėmė „būtinumas išsaugoti būsimoms kartoms praeities kultūrinio palikimo vertybes ir jas tikslingai panaudoti mokslo, kultūros, ūkio ir darbo žmonių auklėjimo reikalams“⁶⁷. Jis buvo „planingai“ tobulinamas pagal „socialistinės visuomenės kultūrinio gyvenimo poreikius“⁶⁸. Būtent dėl tokio tikslingumo paveldosaugos specialistų tarpe vyrauja požiūris, jog registre sovietmečiu atsidūrė abejotinos vertės moderniosios architektūros objektų: „<...> komunistų

⁶⁷ Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas, Vilnius, 1973, p. 3

⁶⁸ Ten pat.

partijos funkcionieriai nusprendė, esą kultūros paminklų sąrašė per daug bažnyčių ir neva trūksta naujų paminklų“⁶⁹. Kitaip tariant, į apskaitą pateko tie naujosios architektūros statiniai, kuriems buvo teikiama propagandinė reikšmė. Trečiojo etapo Vilniaus paminklų suvestinė rodo, jog daugiausia tokių „naujų paminklų“ atsirado 9 deš. Taip sąrašė atsirado Žirmūnų tiltas, Planetariumas ir kiti panašūs objektai. Vilniaus naujajai architektūrai buvo suteikiama „šviesios ateities“ reikšmė, tuo tarpu Kauno tarpukario moderniosios architektūros simboliai dažnu atveju buvo reikšmingi nebent „liaudies masių“ istorijos epizoduose. Vadinasi, Kultūros vertybių registre atsidūrę modernizmo statiniai yra iš dalies diktato principu formuotos paminklosaugos atspindys, pagrįstas siekiu pademonstruoti, o ne išsaugoti. Tokios to meto „apsaugos“ nuostatos dabartinės demokratiniais principais tvarkomos paveldosaugos sąlygomis yra nepriimtinos, todėl ir moderniosios architektūros statinių apskaita turėtų būti iš esmės peržiūreta nustatant naują, istoriškai teisingesnį, apsaugos statusą.

Apžvelgus registro kiekybinius ir kokybinius duomenis galima pastebėti tam tikrą perskyrą tarp šios stilistikos skirtingo laikotarpio objektų. Pasikeitus politinei santvarkai pradėta formuoti šiuolaikinė paveldosauga, paremta demokratiniais principais. Pirma, buvo iš naujo „atrasti“ ir įvertinti tie prieškariniai moderniosios architektūros objektai, kurie savo menine forma perteikė tradicijomis paremtą etnokultūrinę arba, kitaip tariant, nacionalinio tapatumo dvasią, tokių architektūros objektų sancaupa randasi Kaune (ne atsitiktinai čia yra 3 nacionalinio reikšmingumo lygmens objektai bei 2 paminklai). Ši tendencija yra iš dalies gali būti vertintina teigiamai, kadangi globalizacijos sąlygomis yra labai svarbu išsaugoti tautinį identitetą atspindinčios architektūros savitumus. Antra, pokario-sovietmečio modernizmo statiniai, kurių reprezentatyviausi yra Vilniuje, po truputį naujai „atrandami“ labiau per aukšto lygio meninę kompoziciją ir kokybišką techninį atlikimą (pvz., Koncertų ir sporto rūmai, Kompozitorių sąjungos namai), kitaip tariant, čia dominuoja keliamas estetiškumo tikslas. Nors dažnu konkrečiu atveju registriniai objektai (pvz., Santuokų rūmai, Šiuolaikinio meno centras) neturi jokių vertingųjų savybių apibūdinimo, o kai kurie net ir formalios informacijos. Šie „tarptautinio stiliaus“ estetinius-socialinius idealus perteikiantys architektūros objektai dėl istoriškai susiklosčiusio neigiamo sociokultūrinio konteksto iki šiol komplikotai pripažįstami tiek plačiojoje visuomenėje, tiek specialistų tarpe. Būtina nauja šių statinių interpretacija, kadangi prieštaringai vertinamą kultūrinę reikšmę dar labiau menkina morališkai pasenę registro duomenys, kurie kertasi su pamatiniais paveldosaugos principais, nes neatskleidžia šio paveldo išsaugojimo prasmės.

⁶⁹ NEMEIKAITĖ, Sigita. Sovietmečio architektūra bloškia į akistatą su istorijos ženklais. [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://whatson.delfi.lt/archive/article.php>.>

Po Nepriklausomybės atgavimo ne kartą keitėsi Lietuvos paveldosaugos administravimo struktūra ir teisinė bazė, tačiau moderniosios architektūros apsaugos situacija iš esmės nepasikeitė. Moderniosios architektūros paveldas saugomas ir tvarkomas pagal bendrąjį Nekilnojamojo kultūros paveldo vertybių įstatymą, jis nėra aktualizuotas. Šis paveldas nebuvo nei sovietmečiu nei dabar nėra išskirtas stilistiniu, tipologiniu, chronologiniu, teritoriniu ar kokiais kitais principais, kurie sėkmingai taikomi DoCoMoMo apskaitos praktikoje⁷⁰. Lyginant Lietuvos ir užsienio apskaitos patirtį galima išvengti ir tam tikrą paradoksą. Į pasaulio paveldo sąrašą pretenduojantiems XX a. architektūros objektams keliami du pagrindiniai autentiškumo ir integralumo kriterijai, kurių neatitikimas sukelia daugiausia įpaveldinimo problemų⁷¹. Tuo tarpu Lietuvoje nemažai moderniosios architektūros objektų yra išsaugoję autentiškumą, kuris, atsižvelgiant į rinkos sąlygas, laikomas veikiau trūkumu nei privalumu. Visuomeninių pastatų tvarkymo situacija rodo, jog įvairios panaudos funkcijos tarsi savaime užtikrina pastatų egzistenciją, kita vertus, būtent funkcionalumo nutraukimas arba jo išplėtimas sukelia pastato ir jo autentiškumo praradimo riziką (pvz., „Miestprojekto“ Kaune, Centrinės universalinės parduotuvės Vilniuje rekonstravimo atvejai).

Atsižvelgus į moderniosios architektūros apskaitos trūkumus galima pamėginti išsiaiškinti, kokie galėtų būti moderniosios architektūros apsaugos metodiniai modeliai.

Remiantis aiškiausiai suvokiamu argumentu, bylojančiu, kad dalis šios architektūros turėtų likti ir tapti ateities miestovaizdžių dalimi, yra įvairovės, kuri atspindėtų Lietuvos XX a. architektūrinės minties kelią, išsaugojimas⁷². Kitaip tariant, šie objektai turėtų iliustruoti svarbią Lietuvos XX a. architektūros tradicijos dalį. Ši prielaida formuoja supratimą, kad į architektūrą reikia žvelgti kaip į materialinį kūrybinės sferos rezultatą. Tokiu atveju moderniosios architektūros išsaugojimo procesui vykdyti labai praverstų saugotinių vertingiausių modernizmo savybių sąrašas arba konkretaus pastato saugotinių vertybių sąvadas, kurio, kaip išaiškėjo, nėra⁷³. Kita vertus, vien tik teorinis supratimas, kad svarbiausi moderniosios architektūros statiniai yra neatskiriama Lietuvos architektūros istorijos dalis, yra nepakankamai efektyvus. Išsaugojimo principas turėtų apimti ne tik architektūrinę formą, bet ir jos suvokimą,

⁷⁰ JOKILETHO, J. World Heritage of the 20th Century – Having in Mind the Gaps and Risks! In. *Welterbertätten des 20. Jahrhunderts. World heritage sites of the 20th Century. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin*. Berlin, 2007, p. 16

⁷¹ Te pat, p. 17-18

⁷² PETRULIS, Vaidas. Sovietmečio palikimas kaip etinis imperatyvas šiuolaikinei Lietuvos architektūrai. *Urbanistika ir architektūra*, 2007, Nr. 1, t. 31, p. 43

⁷³ Visgi galima numanyti, kad ši problema bus išspręsta, jei bus įgyvendintas Lietuvos modernizmo duomenų bazės sukūrimo projektas pavadinimu „Modernizmas.lt“. *Nekilnojamojo kultūros paveldo pažinimo sklaidos ir atgaivinimo programos dalinio finansavimo 2009 m. projektų sąrašas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. balandžio 16 d.]. Prieiga per Internetą: <http://www.kpd.lt/lt/dalinis_projektu_finansavimas>.

todėl remiantis įprasta paveldosaugoje architektūros istorinės vertės samprata, moderniosios architektūros išsaugojimas galėtų būti vertinamas dvejopai: kompoziciškai, siekiant išsaugoti architektūriškai unikaliausius pavyzdžius, ir/arba kultūriškai, siekiant išsaugoti erdves, kurios turi platesnę reikšmę (visuomeninę, kultūrinę) nei vien architektūriniai sprendimai⁷⁴. Pastarąjį atvejį gali iliustruoti „Lietuvos“ kino teatras Vilniuje. Pastatas nėra svarbus pats savaime, nepasižymi kompoziciniu išraiškingumu (nebent funkcinės tipologijos požiūriu), tačiau jis yra vienas iš sovietmečiu sukurtos viešosios erdvės pavyzdžių, turi savo kultūrinę praeitį, tradicijas, t.y. įkūnija socialinio gyvenimo modelį⁷⁵.

Registro analizė atskleidė, kokia yra juridinė moderniosios architektūros apsaugos situacija Lietuvoje. Siekiant išsiaiškinti, kokia yra reali šio paveldo padėtis, reikia aptarti ir jo kasdienę respektavimo situaciją.

2. 3. Apsaugos problemos

Istoriškumo problema

Teoriniame lygmenyje klausimas, ar reikia saugoti moderniosios architektūros paveldą neturi vienareikšmio atsakymo. Kai kurių teoretikų nuomone, modernizmo išsaugojimo idėja pati savaime yra prieštaringa. Ši prieštara prasideda nuo pamatinių klausimų apie modernizmo prigimtį. Tokiai architektūrai viena vertus būdingas istorijos stilių ir istorijos mokymo atmetimas⁷⁶, kita vertus, modernioji architektūra yra visiškai istoriška, savo formomis atspindinti laikmečio dvasią⁷⁷. Pavyzdžiui Le Corbusier siekiai pertvarkyti visuomenę keičiant jos gyvenamąją aplinką leistų architektūrą vertinti kaip nenuneigiamą statybų istorijos lūžio dalį⁷⁸. Lietuvoje atliekami architektūrologiniai tyrimai⁷⁹ leidžia teigti, kad modernioji architektūra traktuojama kaip baigtinis architektūros istorijos etapas, todėl galima daryti išvadą, kad modernizmo antiistoriškumas tik iš dalies teisingas.

⁷⁴ PETRULIS, Vaidas. Sovietmečio palikimas kaip etinis imperatyvas šiuolaikinei Lietuvos architektūrai. *Urbanistika ir architektūra*, 2007, Nr. 1, t. 31, p. 44

⁷⁵ Ten pat.

⁷⁶ FRAMPTON, Kenneth. *Modern architecture: a critical history*, London, 2004, p. 9-10

⁷⁷ PETRULIS, Vaidas. Sovietmečio palikimas kaip etinis imperatyvas šiuolaikinei Lietuvos architektūrai. *Urbanistika ir architektūra*, 2007, Nr. 1, t. 31, p. 44

⁷⁸ FRAMPTON, Kenneth. *Modern architecture: a critical history*, London, 2004, p. 180

⁷⁹ PETRULIS, Vaidas. Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius, 2006, t. 30, Nr. 3, p. 136-138

Laiko distancijos problema

Požiūrį į moderniosios architektūros saugojimą komplikuoja laiko distancijos stoka. Modernizmo architektūros palikimas įvairių Lietuvos ir užsienio kritikų darbuose vertinamas ir apibrėžiamas skirtingai iš dalies per mažo laiko tarpo, skiriančio praeito amžiaus socialinius reiškinius ir estetines nuostatas nuo dabarties⁸⁰. Laiko distancijos stoka suformavo dabar vyraujantį savotišką „praeities fetišizavimą“⁸¹. Paveldosaugos specialistų teigimu, viskas, kas buvo sukurta XVIII–XIX amžiais, tampa be išimties vertinga, o tai, kas buvo sukurta XX amžiuje – jau svarstytinai vertės⁸², ypatingai kalbant apie pokario modernizmo ženklų saugojimą. Nors objektyvūs moksliskai pagrįsti tyrimai leidžia suvokti, kad ir dabar ir per praėjusius šimtmečius sukurta tiek vertingų, tiek menkaverčių darbų⁸³. Sprendžiant praeities vertės klausimą pasirinktas laiko kriterijus. Į Kultūros vertybių registrą įtraukiami objektai, sulaukę 50 metų. Šis kriterijus buvo perimtas iš pasaulinės praktikos, nes pasiteisino, pavyzdžiui, Turkijoje, Italijoje prieš 50 metų pastatyti pastatai be ypatingų įrašymo procedūrų savaime buvo laikomi kultūros paveldo objektais, atspindintys visus architektūros stilius⁸⁴. Remiantis šiuo kriterijumi oficialų apsaugos statusą įgijo XX a. pradžios Kauno tarpukario, XX a. vidurio sovietinio periodo pastatai. Tačiau šis kriterijus netinka siekiant išsaugoti pokario modernizmo ženklus sparčiai besikeičiančiame mieste. Juk jie suvokiamas kaip nesenos, todėl ir nevertingos, architektūros dalis.

Ideologinių apraiškų architektūroje problema

Bene pagrindinė priežastis, kuri neleidžia sovietmečio architektūriniais objektams tapti Lietuvos paveldo dalimi, yra politiškai svetima jų kilmė.

Kaip žinoma, didžioji XX a. Lietuvos architektūros palikimo dalis, didžioji moderniosios tradicijos dalis atkeliavo iš sovietmečio. Ji nėra vertinama kaip paveldo objektas, dėl akivaizdžių politinių priežasčių. Pokomunistinėse šalyse modernizmo architektūra paprastai siejama su okupacijos laikotarpiu, su socialistiniu režimu, itin skaudžia istorine praeitimi, tapusia

⁸⁰ JOKILEHTO, Jukka. Modern Built as World Heritage. In *The Soviet Heritage and European Modernism*. Berlin, 2007, p. 47

⁸¹ NEMEIKAITĖ, Sigita. Sovietmečio architektūra bloškia į akistatą su istorijos ženklais. *Statyba ir architektūra* [interaktyvus]. 2006 lapkričio 14 d. [žiūrėta 2008 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://whatson.delfi.lt/archive/article.php>>

⁸² JOKILEHTO, Jukka. Modern Built as World Heritage. In *The Soviet Heritage and European Modernism*. Berlin, 2007, p. 47; NEMEIKAITĖ, Sigita. Sovietmečio architektūra bloškia į akistatą su istorijos ženklais. *Statyba ir architektūra* [interaktyvus]. 2006 lapkričio 14 d. [žiūrėta 2008 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://whatson.delfi.lt/archive/article.php>>

⁸³ NEMEIKAITĖ, Sigita. Sovietmečio architektūra bloškia į akistatą su istorijos ženklais. *Statyba ir architektūra* [interaktyvus]. 2006 lapkričio 14 d. [žiūrėta 2008 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://whatson.delfi.lt/archive/article.php>>

⁸⁴ Ten pat.

tautos „trauminės atminties“⁸⁵ dalimi. Pristatant sovietmečio periodo statybų istoriją teigiama, kad okupuotoje Lietuvoje sovietinė architektūra, kaip ir kitos sritys, buvo didžiavalstybinės politikos dalis, bendrosios antimoralios komunistinės ideologijos ir imperinio totalitarizmo sandas, skirtas transformuoti visuomenę, ugdyti režimui aktyviai ir nuolankiai tarnaujantį „naują sovietinį žmogų“. Visa tai vyko be paliovos, jei neskaitant kai kurių sąlyginio „atšilimo“ tarpnių. Tokiais pagrindais buvo plėtojama visą Lietuvą destruktiviškai veikusi valstybinė sovietinė kultūra. Jos sklaidai, „liaudies masių švietimui ir auklėjimui“ buvo reikalingi ir atitinkami architektūriniai objektai (pvz., kultūros namai ir rūmai, kino teatrai, teatrai, muziejai ir t.t.)⁸⁶. Toks priimtina tapęs akademinis sausais istorijos faktais paremtas atminties kultūros formavimas sukelia etinių, kultūrinių pokario moderniosios architektūros apsaugos problemų. Nors nepakankama psichologinė distancija lemia tai, kad sostinės sovietmečio atributai žeidžia nepriklausomybę atgavusios valstybės garbę, istorinio teisingumo siekius⁸⁷, tačiau teoriniame ir praktiniame lygmenyje netoleruojant ir naikinant neseno istorinio periodo objektus iš visuomeninės atminties eliminuojamas beveik penkiasdešimties metų laikotarpis, visa tuo metu užaugusi karta ilgainiui netenka su vieta susijusių prisiminimų. Kita vertus, negalima išvengti klausimo apie politinės ideologijos apraiškas architektūroje: ar siekis išsaugoti šią architektūrą nėra tam tikra nostalgijos sovietmečio ideologijai išraiška?

Sovietmečio paveldo atmetimo procesas, neigiantis bet kokią šio laikotarpio reikšmę, yra akivaizdus paveldo konfliktologijos arba disonuojančio paveldo pavyzdys⁸⁸. Atkreiptinas dėmesys, kad aptariamas skaudulys nėra tik Lietuvos problema. Daugelyje šalių sunkiai ieškoma atsako į klausimą, ką daryti su vadinamojo disonuojančio paveldo klodais⁸⁹. Buvusios politinio turinio prasmės sureikšminimas dabar apsunkina objektyvų šio palikimo reikšmės įvertinimą ateinančioms kartoms ir sukelia riziką šiuolaikiniame mieste palikti tik senosios istorijos ir dabarties pėdsakus.

Svarstymuose apie politinės praeities reikšmę saugojant sovietmečio palikimą Lietuvos miestuose svarbu atkreipti dėmesį į ryškėjančią tendenciją politinį aspektą laikyti vargu ar galimu argumentuoti. Po „politinio atšilimo“ vėlyvais sovietmečio dešimtmečiais architektūros ir ideologijos sankirtos yra ganėtinai miglotos visų pirma dėl nomenklatūrinių

⁸⁵ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius, 2005, p. 290

⁸⁶ MINKEVIČIUS, Jonas. Sovietmečio Lietuvos kultūros objektų architektūros prieštaravimai. *Archiforma*, 2006, Nr. 4, p. 49-57

⁸⁷ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius, 2005, p. 293

⁸⁸ ASHWORTH, Gregory; HOWARD, Peter. *Europos paveldas. Planavimas ir valdymas*, Vilnius, 2008, p. 95

⁸⁹ SARAFINAS, Gintaras. Sovietmečio epochos simboliai merdėja. *Veidas* [interaktyvus]. 2005 m. vasario 10 d. Nr. 6 [žiūrėta 2008 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.veidas.lt/lt/leidinys.nrfull/420c78b1e978b>>.

nesugebėjimo suformuluoti ideologinių tikslų. Šiuo laikotarpiu politinė įtaka daryta daugiau netiesiogiai – per biurokratinę sistemą ir ekonominėmis priemonėmis⁹⁰. Prielaidą, jog Lietuvoje sovietmečio ideologija paremtas modernizmas buvo greičiau fikcija, nei politinė nuostata iliustruoja ir to meto Lietuvos statybai būdingas bruožas - užmaskuoti tipinį konstrukcijų karkasą siekiant imituoti tuo metu „madingą“ industrinės architektūros išraišką. Pavyzdžiui, darbininkai rankomis darydavo mechaniškai atliktų detalių imitacijas (horizontalios braukos ŠMC interjere)⁹¹. Tai rodo, kad Lietuvos architektai modernistai sekė europines tendencijas ir ieškojo modernistinės išraiškos būdų, bet dėl realizacinių galimybių stokos dažnai tai buvo tik „estetinės pusės kopijavimas, atvaizdavimas“⁹². Atsižvelgiant į tai, kas buvo išdėstyta, galima konstatuoti, jog sovietmečio modernioji architektūra gali būti politikos instrumentas, bet savaime architektūra nėra politiška.

Svarbu paminėti, jog tiesioginės politinės įtakos poveikis architektūros raidai buvo skirtingas. Reikalavimai formuoti patrauklų šalies įvaizdį ir akivaizdi propagandinė potekstė daugumai tarpukario metais valstybės globotų reprezentacinės architektūros pavyzdžių Kaune nė kiek nepakenkė, sumenkino jų meninės vertės⁹³. Toks kūrinys, sugebėjęs įveikti laiko išbandymus, užima garbingą vietą aukščiausių kultūros pasiekimų gretoje, pavyzdžiui, Vytauto Didžiojo karo muziejus. Tai svarbu akcentuoti siekiant paneigti šiuolaikinėje kultūrinėje sąmonėje įsišaknijusį požiūrį, neva meninės kūrybos ir valstybės ideologijos sąveika yra žalinga ir neleistina⁹⁴.

Siekis išlaikyti formas nebūtinai reiškia, kad siekiama išlaikyti ir ideologiją. Tokią koncepciją pateikia Ch. Jencks‘as aprašydamas architektūros metaforinio turinio lankstumą, kai architektūros kūrinio suvokimas radikaliai keičiasi priklausomai nuo kultūrinės patirties, nepaisant to, kad forma išlieka ta pati⁹⁵. Tai reiškia, kad sovietmečio architektūra turėtų būti vertinama kaip nuoseklios Lietuvos XX a. architektūros istorijos dalis, atmetant neigiamus politines sovietmečio vertinimus taip, kaip „nebesureikšminamas Lietuvos XIX a. politinės padėties, vertinant šio laikotarpio architektūrinį paveldą“⁹⁶.

⁹⁰ Ten pat.

⁹¹ DRĖMAITĖ, Marija. Vytautas Čekanauskas – romantiškos sielos modernistas. *Archiforma*, 2006, nr.4, p. 55

⁹² KŠIVICKAITĖ, Julija. Apie kintančias modernizmo architektūros funkcijas. *7 meno dienos* [interaktyvus]. 2008 m. lapkričio 14 d. Nr. 41 (823). Prieiga per Internetą: http://www.7md.lt/lt/2008-11-14/miesto_veidas/apie_kintancias_modernizmo_architekturos_funkcijas.html.

⁹³ BUIVYDAS, Rimantas. Lietuviškieji XX a. reprezentacinės architektūros variantai. In *Architektūra: pozityvai ir negatyvai*, Vilnius, 2006, p. 16.

⁹⁴ Ten pat, p. 20

⁹⁵ PETRULIS, Vaidas. Sovietmečio palikimas kaip etinis imperatyvas šiuolaikinei Lietuvos architektūrai. *Urbanistika ir architektūra*, 2007, Nr. 1, t. 31, p. 44

⁹⁶ Ten pat, p. 45

Taigi, kaip matome, požiūris į modernizmo architektūrą nevienaprasmiškas. Viena vertus, visuomenė turi teisę miestuose matyti ir XX a. architektūros istoriją, kita vertus, priimant išsaugojimo sprendimus reikšmingi yra ir ne architektūrinio pobūdžio istorinės praeities faktai.

Moderniosios architektūros atveju galima išskirti ir specifines praktines problemas.

Sociokultūrinių sąlygų kaitos problema

Praktinėse sovietmečio architektūros sąsajose su šiuolaikiniu miestu dažnai išryškėja toks pat problematikos nevienareikšmiškumas kaip ir teorinėje plotmėje. Sutikus su teoriniu teiginiu, kad architektūroje svarbu atspindėti visus istorinius laikotarpius, nepaisant politinių pažiūrų, tuo pat metu būtina atsakyti į klausimą, kaip tai suderinti su šiuolaikinio miesto praktinėmis būtinybėmis.

Akivaizdu, kad pokario modernizmo architektūra labai nukentėjo dėl pasikeitusių sociokultūrinių sąlygų. Čia pasireiškia tam tikras posovietiniam miestui būdingas fenomenas: tiek mažųjų, tiek didžiųjų miestų visuomeninės erdvės, turėjusios didelę socialinę ir simbolinę prasmę, laipsniškai praranda buvusią reikšmę. Sovietmečiu sukurta erdvinė miesto struktūra egzistuoja paraleliai su naująja ir palaipsniui degraduoja. Užuoat jas adaptavus, jos praranda savo vaizdą⁹⁷. Stebint tokią situaciją darosi akivaizdu, kad viena iš svarbiausių sąlygų siekiant išsaugoti svarbesnius modernizmo objektus – „sukurti glaudžias sąsajas su šiuolaikinio miesto socialiniais procesais“⁹⁸. Toks miesto išsaugojimo procesas reikalauja ne tik pasyvaus pažinimo ir saugojimo, bet ir aktyvios veiklos, šiuolaikinių panaudos strategijų kūrimo. Tačiau dėl ekonominės santvarkos pokyčių moderniosios architektūros statinius pritaikant naujoms reikmėms atsiranda modernizmo pastatų formos ir funkcijos pasikeitimų.

Moderniosios architektūros panaudos problemos

Tarptautinės paveldo apsaugos teisės aktuose pažymima, kad tikrasis architektūros palaikymas galimas tik tuomet, kai supratimas apie jos vertę ir reikšmę turės atgarsį visuomenėje⁹⁹. Tai reiškia, kad negalima išvengti tokių dalykų kaip populiarumas,

⁹⁷ PETRULIS, Vaidas. Sovietmečio palikimas kaip etinis imperatyvas šiuolaikinei Lietuvos architektūrai. *Urbanistika ir architektūra*, 2007, Nr. 1, t. 31, p. 47

⁹⁸ Ten pat, p. 48

⁹⁹ BUČAS, J. ; GRAŽULEVIČIŪTĖ-VILENIŠKĖ, I. Socioekonominiai aspektai paveldosaugoje. In *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Vilnius, 2006, p. 74
Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.kpd.lt/lt/node/87>>. Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai, Vilnius, 2006, p.

komerciškumas. Vartotojiška visuomenė yra iššūkis, su kuriuo šis tradiciškai nesuvokiamas kaip vertingas XX a. architektūros paveldas turės susidurti¹⁰⁰. Tačiau panaudos klausimo sprendimas sukelia rimtų problemų. Šiandien daugumai paveldo objektų taikomas „panaudojamumo laipsnis“¹⁰¹ sukuria tokį efektą, dėl kurio architektūrinis paveldas, nepriklausomai nuo to turi apsaugos statusą ar ne, tampa investicijų ir plėtros stabdžiu. Tokia situacija dabar, pavyzdžiui, yra su buvusiu Ryšių ministerijos pastatu Vilniuje. Žinomas ne vienas pašlijusio verslo problemų sprendimas¹⁰² dažnai priverčia priimti sprendimus ne architektūros objektų naudai. Legendinę unikalios interjero sostinės „Neringos“ kavinę pavyko išsaugoti tik todėl, kad ją nepaprastai mėgo žmonės. O štai „Tulpės“ kavinė Kaune, buvusi tolygi „Neringai“, taip pat „Metropolio“ restoranas nebeturi to laikotarpio ženklų. Prie architektūros paveldo nuostolių galima priskirti ir anuomet labai populiarią sostinės „Tauro“ kavinę, kurią puošė išskirtiniai sienų piešiniai¹⁰³. Galbūt dabartiniams savininkams būtų labiau pasisekė, jei būtų pavykę išsaugoti anų laikų dvasią, kultūrinio turizmo požiūriu, ji būtų buvusi didžioji trauka. Tačiau, kaip galima konstatuoti, estetiškos mados keičiasi, o praradimai lieka visam laikui.

Ką galima pasakyti žvelgiant į Lietuvoje vykdomą modernizmo pastatų pertvarkymus? Atlikti empiriniai tyrimai¹⁰⁴ parodė, kad per visą nepriklausomybės laikotarpį modernizmo architektūros atžvilgiu buvo vykdomi destruktivūs veiksmai, kurie šiandien laikomi praradimais. Modernizmo architektūros praradimai suvokiami fizine prasme, t.y. kaip objektų transformacijos renovuojat, rekonstruojant ar kitaip keičiant pradinį pavidalą. Pagrindinius pokyčius galima suskirstyti į tokias grupes¹⁰⁵:

- Rekonstruoti arba renovuoti ir dėl to praradę kai kurias modernizmo savybes pastatai. Didžiausia dalis modernizmo architektūros savybėmis pasižyminčių pastatų dėl konversijų ir renovacijų prarado modernizmo architektūrai būdingas savybes tiek tūrio, tiek planinės struktūros, tiek apdailos prasme. Pavyzdžiui, Vilniaus centrinė universalinė parduotuvė - prekybos kompleksas, apibūdinamas funkcionalizmo stiliumi, yra įtrauktas į paveldo sąrašą, tačiau nėra paskelbtas saugomu. Rekonstrukcijos metu pakeistas fasadas ne tik apdailos

¹⁰⁰ NEVANLINNA, Anna Kervanto. Nostalgia for the New: Preservation Values for Modern Urban Heritage. In *Dangerous Liaisons. Preserving Post-War Modernism in City Centers*, Helsinki, 2001, p. 146.

¹⁰¹ ČEPAITIENĖ, Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius, 2005, p. 294

¹⁰² KULIEŠIUS, V. Modernesnis modernizmas. *Archiforma*, 2002, Nr. 2, p. 107-108; KUČINSKAS, Romas. LTSR architektūra – už ir prieš. *Archiforma*, 1999, nr. 1, p. 95-96; VAITYS, Leonardas. Moderniojo paveldo praradimai. *Archiforma*, 2000, nr. 1, p. 95-96.

¹⁰³ Ten pat.

¹⁰⁴ KŠIVICKAITĖ, Julija. Sovietmečio modernizmo architektūros praradimai Lietuvoje. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2008 m. gruodžio 10d.]. Prieiga per Internetą: <http://www.tpa.vgtu.lt/upload/urban_zur/183192_juskevicius_tramvajus_2008_32_3.pdf>.

¹⁰⁵ Ten pat.

priemonių, bet ir tūrio prasme. Ypač abejotinas vientiso komplekso vertės saugojimas pristačius daugiaaukštį garažą.

- Rekonstruoti ir negrižtamai pakeisti pavyzdžiai. Tokie pastatai negrižtamai pakeisti ir visiškai praradę modernizmo architektūros bruožus pastatai - jau nebegali būti laikomi modernizmo architektūros pavyzdžiais. Vienas jų – tai geriausiu funkcionalizmo pavyzdžiu laikomi „Miestprojekto“ rūmai Kaune, šiam pastatui buvo atlikta negrižtama fasadų rekonstrukcija.

- Esantys pavojuje – neturintys reikiamo statuso ir nesaugomi pastatai. To pasekmė - keletas jau sugriuvusių arba jau nugriautų modernizmo architektūros pastatų. Šiuo metu ant sunaikinimo ribos atsidūrė „Merkurijus“ Kaune, buvęs Ryšių ministerijos, vėliau - Sveikatos ministerijos pastatas Vilniuje, buvusių „Neringos“ poilsio namų kultūros namai Palangoje. Visi šie pastatai unikalūs, skirtingi savo stilistika, būdinga to laikotarpio pasaulinei architektūrai.

Nustatyta, kad pastatai buvo renovuojami arba rekonstruojami siekiant pagerinti jų fizinę būklę arba pakeisti funkciją. Tokiu atveju į būdingiausias modernizmo architektūros savybes nebuvo atsižvelgiama ir kai kurios jų buvo prarastos. Keičiant pastatų apdailą neatsižvelgta į tai, kad neapdailintas betonas, baltas tinkas buvo esminis modernizmo architektūros estetikos bruožas. Keičiant plano struktūrą pažeistas vienas svarbiausių modernizmo principų – formos ir funkcijos priklausomybė. Atlikta objektų pradinės ir esamos būklės lyginamoji analizė pagal vienodus modernizmo architektūros bruožus¹⁰⁶ parodė, kad daugiau nei 50 % atveju yra pakitę pastatų kompozicijos, plano struktūros, fasado apdailos, konstrukcijos ir detalių bruožai.

Įvertinus padėtį galima daryti išvadą, jog elgesiui su moderniosios architektūros objektais būdingas „modernesnio modernizmo“ fenomenas, kuris pasireiškia tuo, kad forma „nuseka“ paskui funkciją taip, kad dažnai nieko bendro nebeturi su modernizmo architektūros apibrėžimu. Tačiau kai kurie modernizmo architektūros pertvarkymo procesai gali būti ir pakankamai sėkmingi. Iliustratyvus yra Kauno „Buities“ (archit. V. Dičius, 1968 m.) pastatas, kuris laikomas vienu sėkmingiausių pastarojo laikotarpio rekonstrukcijos pavyzdžiu. Jame tinkamai išlaikyta naujos funkcijos ir senųjų formų dermė. Kitas dažnas rekonstrukcijos pavyzdys Vakaruose vadinamas fasadizmu. Architektūros išsaugojimo principas apima tik reprezentatyvų pastato fasadą, visa kita dažniausiai keičiama. Toks apsaugos principas matomas buvusio Vilniaus kino teatro atveju. Nors čia kyla abejonė, ar autentiškumo požiūriu užtenka išsaugoti pastato fasadą .

¹⁰⁶ Ten pat.

Taigi, kaip matome, sprendžiant praktinius paveldo apsaugos klausimus balansuojama tarp visiško sunaikinimo ir kai kurių architektūrinių principų išsaugojimo. Viskas priklauso nuo to, kiek rodoma pagarbos buvusiam statiniui bei autentiškiems fasadų estetikos principams.

Susipažinus su modernizmo architektūros statinių tvarkymo situacija galima konstatuoti, kad modernizmo architektūros stiliška yra nevertinama, nesiskaitoma su stiliaus ženklais. Vadinasi egzistuoja ir estetinio (ne)suvokimo problema.

Estetinio suvokimo problema

Sovietmečio architektūros palikimas daliai visuomenės asocijuojasi su masine tipine statyba. Ne vienas XX a. antroje pusėje statytas pastatas yra apibūdinamas kaip „niūrus“, „neišvaizdus“, „šaltas“. Žiniasklaidoje šio laikotarpio objektai beatodairiškai įvardijami kaip beverčiai „betoniniai monstriai“¹⁰⁷, dažnai šį supratimą nulemia aplaidi nenaudojamų pastatų priežiūra. Pokario modernizmo vertinimas, pagrįstas subjektyvia „gražu-negražu“ nuomone arba nekompetentingu teigimu, jog tai „sovietmečio stilius“ rodo, jog nėra elementaraus supratimo apie stiliškes ypatybes, jų raidą. Toks tendencingas ir nepagrįstas požiūris sukelia kartu konfliktą ir istorijos sluoksnių konkurenciją, kai vieni objektai išsaugojami kaip istoriškai vertingi, o kiti paprasčiausiai pašalinami.

Pasaulinės moderniojo paveldo apsaugos patirtis rodo, jog moderniosios architektūros statybos periodui būdingas pigios architektūros fenomenas¹⁰⁸, kuriam būdingos tokios problemos kaip prasta kokybė, suvienodėjimas, menka išraiška ir pan. Architektūros meninis lygis itin smuko 7 deš. vid. tuomet atsisakyta estetinių architektūros tikslų, pastatus paverčiant utilitarious paskirties objektais be stiliaus. Ryškiausi pavyzdžiai – tipiniai darželių, mokyklų, kultūros namų ir kitų visuomeninių objektų statiniai, kurių yra ir istorinėse miestų teritorijose. Jie vertinami kaip intensyvios modernizacijos klaidos¹⁰⁹.

Tačiau panaši situacija yra ir svetur. Moderniosios architektūros saugojimo srityje pažangūs Suomijos specialistai pripažįsta, kad itin svarbu ir sunku atsakyti į tokius klausimus: kaip traktuoti septintojo-aštuntojo dešimtmečio konstrukcinius eksperimentus, kurie dabar turėtų būti tvarkomi; koku būdu šiandien atsižvelgti į ekologinius aspektus, kai originalūs

¹⁰⁷ KŠIVICKAITĖ, Julija. Apie kintančias modernizmo architektūros funkcijas. *7 meno dienos* [interaktyvus]. 2008 m. lapkričio 14 d. Nr. 41 (823). Prieiga per Internetą:

http://www.7md.lt/lt/20081114/miesto_veidas/apie_kintancias_modernizmo_architekturos_funkcijas.html.

¹⁰⁸ LINDH, Tomi. International Style, International Problems. In *Dangerous Liaisons. Preserving Post-War Modernism in City Centers*. Helsinki, 2001, p. 52

¹⁰⁹ PETRULIS, Vaidas. Stiliškes sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius, 2006, t. 30, Nr. 3, p. 138.

architektūriniai sprendimai šiandien jau beatitinka ekologinių reikalavimų¹¹⁰. Atsižvelgiant į šių objektų industrinę prigimtį, galima nemažai daliai šios architektūros pritaikyti industrinio paveldo rekonstrukcijų patirtis¹¹¹. Remiantis tuo, kas buvo pasakyta, galima daryti išvadą, jog estetikos suvokimas atsiras tuomet, kai bus tinkamai vykdoma pastatų būklės priežiūra ir atsakingai šviečiama visuomenė.

¹¹⁰ LINDH, Tomi. International Style, International Problems. In *Dangerous Liaisons. Preserving Post-War Modernism in City Centers*. Helsinki, 2001, p. 53

¹¹¹ Ten pat.

3. MODERNIOSIOS ARCHITEKTŪROS PAVELDO VERTĖS. SUVOKIMO DINAMIKA

3.1. Kultūrinės vertės

3.1.1. Meninė vertė

Remiantis DOCOMOMO suformuluota moderniosios architektūros vertinimo koncepcija¹¹² galima teigti, jog Lietuvos moderniosios architektūros paveldas turi ryškią ir neabejotiną meninę vertę. Tai rodo ne tik kompozicinis išpildymas, bet ir autorinės kūrybos, architektūrinės tradicijos perėmimo ir tęstinumo požymiai.

Kaip jau buvo aptarta pirmame tyrimo skyriuje tarpukariu susiformavusi modernioji tarpukario architektūra turi visus architektūrinės mokyklos bruožus. Ši architektūra padarė įtaką pokario architektų kūrybai.

XX a. 6 deš. vid. atsisakius socialistinio realizmo stilistikos, radikaliai pasikeitė ir idėjinė architektūros programa. Savo stilistika Lietuvos architektūra priartėjo prie pasaulinės estetikos. Lietuvos architektai vieni pirmųjų pradėjo dirbti pagal naują kūrybinį metodą. Pirmuosiuose XX a. 7 deš. pastatuose galima pastebėti prievarta nutraukto, virš dvidešimt metų trukusio sugrįžimo prie tarpukario Kauno racionaliosios architektūros idėjų. Tokios architektūros pavyzdžiais gali būti Lietuvos žemės ūkio universitetas (LŽŪU) miestelio centrinis korpusas ir bendrabučiai (archit. L. Dringelis, 1957 – 1963 m.). LŽŪU – ankstyvojo sovietmečio architektūros pavyzdys, kai architektai po socialistinio realizmo grįžo prie modernizmo ir tęsė ikikarines tradicijas¹¹³ arba, pavyzdžiui, Vilniaus Miestų statybos ir projektavimo instituto (archit. E. Chlomauskas, 1961 m.), Klaipėdos kultūros rūmų (archit. A. Mikėnas, 1959 m.) architektūroje išreikšta tarpukario funkcionalizmo dvasia. Ilustratyvus pavyzdys – Europos tarpukario funkcionalizmui būdingo elemento – įėjimo stogelio – panaudojimas Miestų statybos projektavimo institute, primenantis Vilniaus tarpukario laikotarpio poliklinikos stogelį (archit. S. Murczyński, J. Sołtan, 1937)¹¹⁴.

¹¹² Išskirti tokie vertės kriterijai, padedantys nustatyti statinio reikšmę: technologinis; socialinis; meninis ir estetinis; autorinė kūrybos pavyzdys; poveikio įtakos; vertingumas ir integralumas. Plačiau žiūrėti: *How to Evaluate Modern Buildings and Sites*. DOCOMOMO organizacijos tinklalapis. [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.docomomo-us.org/>>.

¹¹³ RUPEIKAITĖ, Vereta. Sovietmečio paveldo dilema. *Kauno diena* [interaktyvus]. 2008 m. liepos 19 d. [žiūrėta 2009 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://kauno.diena.lt/dienrastis/nuomones/sovietmecio-paveldo-dilema-105196>>

¹¹⁴ PETRULIS, Vaidas. Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius, 2006, t. 30, Nr. 3, p. 139; *Vilnius, 1900-2005: naujosios architektūros gidai*, Vilnius, 2006.

XX a. 7 - 9 deš. šalia tarpukario Lietuvos modernizmo idėjų atgimimo, buvo ir tarptautinių to meto architektūros stilių sėkmingų apraiškų, nacionalinio tapatumo paieškų architektūroje. Tuo metu buvo sukurta lietuviškoji architektų mokykla, modernumą jungianti su prieškarinio tradicijomis, nacionaline raiška, savitai perėmusi Vakarų Europos, ypač Skandinavijos šalių, architektų patirtį. Šio laikotarpio architektūra, nors ir vėluodama, nuėjo moderniosios architektūros kelią. Vienas vertingiausių ir įdomiausių šio periodo architektūros objektų gali būti Kauno technologijos universiteto miestelis - funkcionaliosios architektūros pavyzdys. Statybos (1964 m.), Radioelektronikos (1969 m.) ir Chemijos (1970 m.) fakultetų architektūros (archit. V. Dičius) tęstinumas siejamas su V. Landsbergio-Žemkalnio projektuotu ir 1935 m. pastatytu Tyrimo laboratorijos pastatu¹¹⁵. Šalia masinės socialinės statybos, dažniausiai - neišraiškingos, tipinės, išsiskiria visuomeninės paskirties objektai, reikšmingi savo estetinė forma, pavyzdžiui, Kompozitorių sąjungos ir Dailės parodų rūmų pastatas (dab. Šiuolaikinio meno centras) Vilniuje. Šiuos ankstyvuosius sovietmečio modernizmo objektus galima suvokti kaip savitą tarptautinio stiliaus variaciją, mažą tuometinės architektūros revoliuciją¹¹⁶. Dėl savo architektūrinės išraiškos savitumo tuometinės architektūros fone jie galėtų tapti lietuviškosios architektūros istorijos dalimi.

8 deš. vid. ir 9 deš. atėjo antroji lietuvių architektų karta, atnešusi į lietuvių architektūrą iracionalumą, įvairesnę meninę kalbą. Išraiškingų formų yra Ritualinių paslaugų rūmai Vilniuje, monumentalūs Vilniaus santuokų rūmai, daugiaaukščiai „Lietkoopsąjungos“ rūmai. Tam tikrus sovietmečio modernizmo technikos pasiekimus iliustruoja Lietuvos TSR liaudies ūkio pasiekimų parodų rūmai Vilniuje (dab. *Litexpo* parodų rūmai) bei Vilniaus dailės akademijos naujieji rūmai¹¹⁷. Sąlyginai truputį mažiau vertingų, tačiau taip pat atspindinčių laiko dvasią ir architektūros stiliaus paieškas pastatų yra ir daugiau, pavyzdžiui, parduotuvės „Merkurijus“, „Rėda“, kino teatras „Planeta“, laidojimo namai „Liūdesys“, „Pergalės“ kvartalas, Politinio švietimo namai (dab. Vytauto Didžiojo universiteto centriniai rūmai) keli kiti Kauno miesto centre esantys pastatai¹¹⁸.

Svarbu ir tai, kad šią architektūrą kūrė lietuviai architektai, gimę, auge, baigę mokslus Lietuvoje, o sostinėje Vilniuje pradėjo dirbti vos ne pirmasis lietuvių architektų būrys. Tai antrasis auksinis Lietuvos architektų amžius. Iškiliausi jų yra Algimantas ir Vytautas

¹¹⁵ INYTĖ, Vėjūnė. Sovietmečio vertybių sąrašė - ir privati vėjo jėgainė. *Lietuvos rytas* [interaktyvus]. 2009 sausio 31 d. [žiūrėta 2009 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.lrytas.lt/>>.

¹¹⁶ PETRULIS, Vaidas. Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius, 2006, t. 30, Nr. 3, p. 135

¹¹⁷ Ten pat., p. 136-137

¹¹⁸ RUPEIKAITĖ, Vereta. Sovietmečio paveldo dilema. *Kauno diena* [interaktyvus]. 2008 m. liepos 19 d. [žiūrėta 2009 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://kauno.diena.lt/dienrastis/nuomones/sovietmecio-paveldo-dilema-105196>>

Nasvyčiai, Edmundas Vytautas Čekanauskas, Vytautas Brėdikis, Gintaras Baravykas kiti architektai. Nemažai jų sukurtų darbų yra tapę moderniosios architektūros etalonais ir yra neabejotinai pripažinti kultūros paveldo objektais.

Siekiant išsaugoti architektūrinį paveldą neužtenka atskleisti ir saugoto jo estetiškas, technines vertingasias savybes. Šios vertės labai reikšmingos, bet pernelyg siauros, todėl pamėginkime pasižiūrėti, kokios gali būti moderniosios architektūros simbolinės vertės.

3.1.3. Tapatumo vertė

Tarptautinėje praktikoje viena svarbiausių paveldo vėrcių laikoma tapatumo vertė¹¹⁹. Kiekvienai tautai ir valstybei patariama labiau atsigręžti į savitumus, nes dabar vyrauja perdėta baimė atsilikti nuo globalių pasiekimų, kyla pavojus suvienodėti. Kas yra tapatumas? Jis atsiskleidžia santykyje su praeities reliktu: ką pastarasis žmogui reiškia, kokius sukelia jausmus, mintis, kokią teikia informaciją. Paveldas gali būti suvokiamas kaip sakralus, simbolinis ženklas, gali pažadinti sentimentalius, nostalgiskus, tautinius, pilietinius išgyvenimus¹²⁰. Šiuo atveju svarbus moderniosios architektūros tapatumo vertės šaltinis glūdi jos sąsajoje su vietoje, regionu, miestu.

Lietuviškosios architektūros dvasios paieškos išraiška yra „istorinis kontekstualumas“¹²¹. Jį perteikia tie moderniosios architektūros objektai, kurie buvo statomi paisant supančios aplinkos. Tokius atvejus iliustruoja Centrinio pašto Vilniuje interjeras (archit. A. ir V. Nasvyčiai, 1969 m.), kuriuo kuriama savita senamiesčio gatvės viduje nuotaika, buvęs Ryšių ministerijos kompleksas Vilniuje, pasižymintis senamiesčiui kontekstualių tūrių sprendinių derme¹²².

Puikus regionalumo bruožų atspindys yra Klaipėdos miesto įvaizdis moderniosios Lietuvos architektūros kontekste. Sovietmečio Klaipėdos architektūra apibūdinama kaip savito charakterio. Klaipėdos dvasia – tai raudonos plytos, kuriomis puošiami fasadai. Puošyba buvo kuriama išsižiūrint į senesnės architektūros palikimą, todėl savitumo Klaipėdai suteikia ir šiuolaikinė fachverko interpretacija – surenkamas gelžbetonio karkasas su raudonų plytų

¹¹⁹ Lietuvos Respublikos architektūros politika. Lietuvos Respublikos architektūros politikos kryptių aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. gegužės 18 d. Nr. 554 (Žin., 2005, Nr. 64-2302). [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. sausio 16 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.am.lt/VI/index.php#r/1126>>.

¹²⁰ FEILDEN, Bernard M.; JOKILEHTO, Jukka. *Pasaulio paveldo vietų ir vietovių priežiūros gairės*. Vilnius, 1998, p. 64

¹²¹ PETRULIS, Vaidas. Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius, 2006, t. 30, Nr. 3, p. 140; PETRULIS, Vaidas. Nacionalinio savitumo strategijos sovietmečio Lietuvos architektūroje. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius, 2005, t. XXIX, Nr. 1, p. 9

¹²² *Vilnius, 1900-2005: naujosios architektūros gidas*, Vilnius, 2006.

užpildu¹²³. Klaipėdos miesto savitumas išvardytomis priemonėmis buvo kuriamas sąmoningai. Sąmoningas tapatumo formantas - tai neabejotinai svarbus XX a. Lietuvos moderniosios architektūros istorijos reiškiny.

Atpažįstama vietos įvaizdžio dalis buvo ir tebėra sovietmečio moderniąją architektūrą praturtinę etnines, mitologines ir simbolines temas¹²⁴ atskleidžiantys kavinių ir restoranų dekorų pavyzdžiai („Neringa“, „Tauras“, „Mėta“ ir pan.).

Taigi moderniosios architektūros vertę sukuria ne tik konkretūs architektūriniai objektai, netgi ne urbanistinės struktūros, bet ir miestą persmelkusios idėjos. Šie tik keli pavydžiai rodo, jog verta moderniosios architektūros paveldą pažinti ir saugoti ateities kartoms, kad jos patirtų vienijančių istorijos išgyvenimą, ryšį su tradicijomis.

3.2. Socialinės - ekonominės vertės

3.2.1. Socialinė vertė

Moderniosios architektūros vertinimui nemažai įtakos turi ne tik architektūros formos pačios savaime, bet ir kultūrinis nusiteikimas jų atžvilgiu, vyraujantis emocinis požiūris, kuris nebūtinai susijęs su architektūros istorija.

Modernioji architektūra glaudžiai susijusi su sociokultūrinio gyvenimo modeliais. Pavyzdžiui, „Neringos“ kavinės atidarymas 1959 m. tapo tikru įvykiu kultūrinėje visuomenėje ir perversmu to meto architektūrinėje aplinkoje. Ilgus metus „Neringa“ buvo „kultinė“ menininkų, inteligentijos, bohemos susirinkimo vieta, modernizmo ir džiazo lopšiu¹²⁵. Šiuolaikinio meno centras (ŠMC) vienas geriausių sovietinio laikotarpio lietuviškojo modernizmo pavyzdžių. Pastatas ir jame įsikūrusi kavinė 7-8 deš. buvo tapęs naujojo meno ir menininkų prieglobsčiu, jame puoselėtos „tyliojo modernizmo“ idėjos ir formos¹²⁶. ŠMC ir šiandien yra populiarus susitikimų vieta Vilniuje. Sunku būtų įsivaizduoti Vilnių be aukščiausiu meniniu lygiu scenos meno kūrimą ir jo viešą atlikimą rodančio Operos ir baleto (archit. E. N. Bučiūtė, 1974 m.), Nacionalinio dramos teatro (A. ir V. Nasvyčiai, 1981 m.). Jie tapo neatskiriama Vilniaus kultūrinio gyvenimo simboliais.

¹²³ PETRULIS, Vaidas. Nacionalinio savitumo strategijos sovietmečio Lietuvos architektūroje. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius, 2005, t. XXIX, Nr. 1, p. 10

¹²⁴ Ten pat.

¹²⁵ *Vilnius, 1900-2005: naujosios architektūros gidas*, Vilnius, 2006.

¹²⁶ Ten pat.

Kaip matyti, modernioji architektūra skatina šiuolaikines bendruomenės sąveikas ir padeda sukurti bei sutvirtinti socialinį ir kultūrinį tapatumą. Tai rodo, jog ji turi socialinės vertės požymių.

Socialinė moderniosios architektūros objektų reikšmė glaudžiai susijusi su kita – funkcinio tęstinumo, arba panaudos verte.

3.2.2. Panaudos (funkcinė) vertė

Didelė dalis Lietuvos moderniosios architektūros objektų vis dar išsaugojo savo pirminę funkciją. Dažniausiai tai yra gyvenamieji namai arba visuomeniniams poreikiams skirti pastatai. Tokių galima rasti visuose Lietuvos miestuose. Tačiau siekiant atskleisti panaudos vertę svarbu išsiaiškinti, kaip šios architektūros objektus galima adaptuoti besikeičiant visuomeninei situacijai ir kiek įmanoma maksimaliai išlaikyti jų formos autentiškumą¹²⁷. Vienas ryškesnių pavyzdžių galėtų būti Vilniaus kongresų rūmai (archit. E. Stasiulis, 1984-2002 m.), sovietmečiu pradėti statyti kaip Politinio švietimo namai. Po Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo pastatas atgimė kaip Lietuvos valstybinio simfoninio orkestro koncertų salė ir tapo vienu ryškiausių profesionaliojo meno bei klasikinės muzikos sklaidos centrų, Nacionalinė dailės galerija, pastatyta kaip LSSR Revoliucijos muziejus (archit. G. Baravykas, 1980 m.), pasikeitus politinei santvarkai tapo modernaus meno pažinimo ir populiarinimo įstaiga. Tačiau kasdienio gyvenimo istorijos epizodai rodo, jog gali būti ir atvirkščiai, pavyzdžiui, Kauno „Spurginės“ kavinė nėra architektūriškai įspūdinga, bet jos privalumas – iš sovietmečio laikų išlaikytas veiklos pobūdis, kuris ir dabar traukia įvairius lankytojus¹²⁸.

Sėkminga svarbių kultūrai visuomeninių organizacijų veikla sovietinio laiko propagandinės politikos poreikiams statytuose objektuose galima pavadinti sėkminga sovietmečio modernizmo architektūros integracija į šiuolaikinį miesto gyvenimą.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad moderniosios architektūros sovietmečio paveldas gali būti asmeninių patirčių, to meto kartos gyvenimo realybės simbolis. Jis gali apimti tiek kasdieninio gyvenimo, tiek iškilus kultūros istorijai reikšmingus moderniosios architektūros pastatus. Nepripažįstant šios vertės ir naikinant kultūros objektą – sovietmečio statinius, naikinamos ir tam tikros gyventojų dalies asmeninės patirtys, išreiškiama nepagarba jų susikurtam „vertybių sąrašui“.

¹²⁷ FEILDEN, Bernard M.; JOKILEHTO, Jukka. *Pasaulio paveldo vietų ir vietovių priežiūros gairės*. Vilnius, 1998, p. 64

¹²⁸ INYTĖ, Vėjūnė. Sovietmečio vertybių sąrašė - ir privati vėjo jėgainė. *Lietuvos rytas* [interaktyvus]. 2009 sausio 31 d. [žiūrėta 2009 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.lrytas.lt/>>.

3.2.3. Politinė vertė

Politinės istorijos kontekste architektūrai priskiriama politinė vertė rodo, kokie politiniai interesai proteguojami visos šalies mastu vienu ar kitu istorijos momentu.

Moderniosios architektūros paveldo objektai turi istoriškai susiklosčiusią politinę vertę, tačiau ją galima priskirti tik prieškario moderniajai Kauno architektūrai. Kaip žinia, vizualiai itin reprezentatyvus jos pobūdis turėjo sukurti laisvę atgavusios, stiprios tautinės valstybės įvaizdį¹²⁹. Ryškiausiai šia idėja buvo persmelkta Vytauto Didžiojo karo muziejaus architektūra, kurios simbolinę prasmę papildydavo ritualizuotos kovotojų už laisvę pagerbimo ceremonijos šalia esančioje aikštėje.

Atsižvelgus į dabarties politinius poreikius, kada Lietuvai, kaip ir kitoms Rytų Europos valstybėms, pastaruoju metu aktualus rezistencinis paveldas, t.y. palikimas, susijęs su pasipriešinimu sovietų režimui¹³⁰, darosi aišku, kad sovietmečiu sukurta modernioji architektūra politinės vertės turėti negali, nes yra politiškai svetima savo kilmės istorijos prasme.

¹²⁹ BUIVYDAS, Rimantas. Lietuviškieji XX a. reprezentacinės architektūros variantai. In *Architektūra: pozityvai ir negatyvai*. Vilnius, 2006, p. 19

¹³⁰ KIBIRKŠTIENĖ, Aldona. Sovietinis paveldas: iššūkiai ir problemos. *Kauno diena* [interaktyvus] 2008 lapkričio 18 d. [žiūrėta 2009 balandžio 12 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://kauno.diena.lt/dienrastis/nuomones/sovietinis-paveldas-issukiai-ir-problemos-184856>>.

IŠVADOS

Atlikus tyrimą buvo prieitos tam tikros išvados.

1. Išanalizavus XX a. paveldo būdingiausias sampratas ir raidos ypatumus, buvo nustatyta, kad modernusis paveldas apibrėžiamas per kultūrinių procesų visumą ir tarptautiniu mastu savo forma suvokiamas kaip materialus ir nematerialus. Moderniosios krypties architektūros paveldas pasaulinėje plotmėje suvokiamas kaip visuotino architektūros fenomeno dalis, kuri vystėsi per visą XX amžių su keliais žinomais plėtros periodais, ir todėl yra traktuojamas kaip XX a. pr. – XX a. 8 deš. pasaulinio modernaus paveldo dalis. Europos moderniosios architektūros judėjimai ir kryptys iliustruoja laikotarpio sociopolitinę, ekonominę situaciją ir parodo kūrybinį moderniosios architektūros potencialą, todėl, norint atrasti savo vietą bendrame architektūriniame kontekste, būtina suvokti ir vertinti visų istorijos sluoksnių palikimą. XX a. amžiaus architektūra neturėtų būti išimtis. Lietuvos architektūros modernėjimo kelias (tarptautinių tendencijų ir vietos sąlygų bendras rezultatas), nueitas per kelis kultūriškai, ekonomiškai, politiškai įtakotus etapus, leidžia traktuoti ją kaip paveldinę pasaulinės moderniosios architektūros dalį.

2. Išanalizavus bendrąsias moderniosios architektūros paveldo apsaugos tendencijas paaiškėjo, kad moderniosios architektūros apsaugos procese tarptautiniame lygmenyje didžiausias vaidmuo tenka nevyriausybinėms organizacijoms. Jų veiklos pobūdis apima dvejopus tikslus: moderniosios architektūros paveldo akcentavimą tarpregioniniu lygmeniu ir šio paveldo objektų propagavimą visuomenėje. Išnagrinėjus moderniosios architektūros paveldo respektavimo situaciją Lietuvoje buvo nustatyta, kad svarbi Lietuvos XX a. architektūros paveldo dalis dėl įvairių ekonominių, kultūrinių ir politinių priežasčių praranda savo patrauklumą, ir, nesaugoma įstatymų, greitai nyksta. Būtina ne tik taikyti įprastines nekilnojamojo paveldo apsaugos praktikas, analizuoti moderniosios architektūros daugiasluoksnius prasmes ir jų kaitą laikui bėgant, bet ir ieškoti papildomų sprendimų, tokių kaip akademinis procesas lydintis architektūrinio suvokimo lavinimas naudojant šiuolaikines informacijos sklaidos ir kitas priemones.

3. Išnagrinėjus Lietuvos moderniosios architektūros verčių spektrą ir išsaugojimo galimybes, galima konstatuoti, jog XX a. architektūra nėra įprastas paveldo objektas, požiūris į šį paveldą turi būti lankstesnis siekiant jį pritaikyti prieš šiuolaikinio miesto poreikių. Susidariusią situaciją gali pakeisti aktyvi šiuolaikinės visuomenės pozicija.

SUMMARY

Heritage of Modern Architecture in Lithuania

At any history stage the process of public activity leaves some material symbols, among which immovable items take an especially important place. The dominant part of them in the cities is formed from architecture. Conception of historical architecture is undergoing constant changes by encompassing still new decades and styles. One of the “youngest” styles, which is gradually coming to be perceived as part of historical heritage, is modernism. The majority of the European countries have already refrained from questioning the historicity of this style. This stimulates us focusing also on the heritage of Lithuania’s modern architecture and analysing what was achieved and what could be preserved as part of the former era. The research subject-matter deals with modern architecture as part of the heritage of Lithuania’s architecture in the 20th century. Focus should be drawn on the fact that this research covers only public (multifunctional) buildings. Research includes the cities with the most representative cluster of objects of the given style, namely Kaunas and Vilnius.

Given the conditions of independent Lithuania, interwar and post-war modern architecture and separate objects of it receive ambiguous evaluations, a number of highly relevant and severe problems of heritage conservation and heritage documentation nature occur, which require urgent and reasoned answers. Fundamental problem lies in the attitude of conceptual character, namely whether this heritage is by and large recognized as the object of Lithuanian cultural heritage. Further destiny of modern architecture heritage depends on the latter attitude. It should be emphasised that the greatest part of architecturological research focused on the classical history periods of Lithuanian architecture and failed to go beyond the boundary of the 20th century. Alongside with this, the relevant problem of determining the criteria of differential value of modern architecture occurs. This issue is of really complex character because it must follow objectivity requirements, while our period of time relates to various interests, such as economic, political, etc. On the basis of the possible values it would be possible to determine and classify the valuables of modern architecture and resolve yet another major problem, i.e. integrate such valuables into the system of heritage documentation.

The present research aims at finding out certain most important protection problems arising with regard to the Lithuanian modern architecture and determining the possibilities for its preservation.

This research overviews the particularities of the development of 20th century architecture; deals with the complex and ambiguous attitude towards the heritage of Lithuanian modern architecture and the reasons of particular situation; singles out the examples of Lithuanian modern architecture and presents the most characteristic values of such buildings.

After the research was carried out certain conclusions were drawn. Firstly, it should be stated that European movements and directions of modern architecture illustrate the social and economic situation of that time and demonstrate the creative architectural potential of those times; therefore, searching for one's own place in the overall architectural context, we must perceive and value the heritage of every historical stratum. Architecture of the 20th century shall not be an exception. Secondly, it should be stressed that a marked part of heritage of Lithuanian architecture of the 20th century is losing its attractiveness due to various economic, cultural and political reasons and, should the legal acts fail to protect it, it is likely to disappear rapidly. The given situation may be altered by an active position of contemporary society. Third, it shall be asserted that 20th century architecture is not an ordinary heritage object; attitude towards such heritage must be more flexible in order to adjust it to the needs of a modern city. The given situation may be altered by an active position of contemporary society.

The present research is relevant for that it reveals the functioning and developmental aspects of the protection of the Lithuanian modern architecture heritage and, consequently, may be used when creating an integrated system for architectural heritage protection.

ŠALTINIAI

1. *Dėl unikalių visuomeninių pastatų, statytų 1960-1990 m., išsaugojimo*. Raštas nusiųstas LR Kultūros ministerijai, KM Kultūros paveldo departamentui. Lietuvos Architektų sąjungos tinklalapis [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. vasario 17 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.architektusajunga.lt/LT.php?content=opinions&Id>>.
2. *Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.kpd.lt/lt/node/87>>.
3. *How to Evaluate Modern Buildings and Sites*. DOCOMOMO organizacijos tinklalapis. [interaktyvus]. [žiūrėta 2008 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.docomomo-us.org/>>.
4. *Index of 20th Architectural Heritage*. UIA organizacijos tinklalapis [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 15 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.archi.fr/UIA/>>.
5. *Kultūros vertybių registras*. Kultūros paveldo departamento tinklalapis. [interaktyvus]. Prieiga per Internetą: <<http://www.kpd.lt/>>.
6. *Lietuvos Respublikos architektūros politika*. Lietuvos Respublikos architektūros politikos krypties aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. gegužės 18 d. Nr. 554 (Žin., 2005, Nr. 64-2302). [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. sausio 16 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.am.lt/VI/index.php#r/1126>>.
7. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*. Vilnius, 1973. 826 p.
8. *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978-1990)*, 2 d. Vilnius, 1993. 445 p.
9. *Lietuvos Respublikos Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas*. Nauja įstatymo redakcija nuo 2005 m. balandžio 19 d. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.kpd.lt/lt/iNrIX-2452>>.
10. *Nekilnojamojo kultūros paveldo pažinimo sklaidos ir atgaivinimo programos dalinio finansavimo 2009 m. projektų sąrašas* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. balandžio 16 d.]. Prieiga per Internetą: <http://www.kpd.lt/lt/dalinis_projektu_finansavimas>.
11. *Modern Heritage Programme*. World Heritage Center. UNESCO organizacijos tinklalapis. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 2 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://whc.unesco.org/en/modernheritage>>.
12. Research and Documentation Programme. In *World Heritage Papers 5. Identification and Documentation of Modern Heritage* [interaktyvus]. UNESCO, 2003, p. 142. [žiūrėta 2009 m.

vasario 5 d.] Priega per Interneta:
<<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001305/130525m.pdf>>.

LITERATŪRA

1. Architektūros fondas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 balandžio 20 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://archfondas.lt/index.php?id=42>>.
2. BUČAS, J. ; GRAŽULEVIČIŪTĖ-VILENIŠKĖ, I. Socioekonominiai aspektai paveldosaugoje. In *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Vilnius, 2006 p. 71-82.
3. BUIVYDAS, Rimantas. Lietuviškieji XX a. reprezentacinės architektūros variantai. In *Architektūra: pozityvai ir negatyvai*. Vilnius, 2006, p. 12-24.
4. ČEPAITIENĖ, Rasa. Laikas ir akmenys. *Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius, 2005, 468 p.
5. DRĖMAITĖ, Marija. Vytautas Čekanauskas – romantiškos sielos modernistas. *Archiforma*, 2006, nr. 4, p. 49-57.
6. FEILDEN, Bernard M.; JOKILEHTO, Jukka. *Pasaulio paveldo vietų ir vietovių priežiūros gairės*. Vilnius, 1998. 141 p.
7. GŪZAS, Eugenijus. Gerus pamatus padėjus. Apie 1918-40 m. Lietuvos architektūrą ir jos kūrėjus. *Statyba ir architektūra*, 1992, Nr. 2-3, p. 14-15; Nr. 4, p. 12-14; Nr. 12, p. 18-19.
8. INYTĖ, Vėjūnė. Sovietmečio vertybių sąrašė - ir privati vėjo jėgainė. Lietuvos rytas [interaktyvus]. 2009 sausio 31 d. [žiūrėta 2009 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.lrytas.lt/>>
9. KANČIENĖ, Jolita. Lietuvos architektų orientyrai tarpukaryje. *Archiforma*, 1996, Nr. 1, p. 55-59.
10. KANČIENĖ, Jolita. Kaunas – laikinoji sostinė. *Archiforma*, 2002, Nr. 2, p. 97-105
11. KANČIENĖ, Jolita. Tarpukario architektūra. In. *Kultūra. Iliustruota Lietuvos enciklopedija*. Kaunas, 2006, p. 75-81
12. *Kauno architektūra*. Vilnius, 1991. 368 p.
13. KIBIRKŠTIENĖ, Aldona. Sovietinis paveldas: iššūkiai ir problemos. *Kauno diena* [interaktyvus] 2008 lapkričio 18 d. [žiūrėta 2009 balandžio 12 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://kauno.diena.lt/dienrastis/nuomones/sovietinis-paveldas-issukiai-ir-problemos-184856>>.
14. KŠIVICKAITĖ, Julija. Sovietmečio modernizmo architektūros pradimai Lietuvoje. *Urbanistika ir architektūra* [interaktyvus] 2008, nr. 32 (3), p. 173-182 [žiūrėta: 2008 m. gruodžio 10d.]. Prieiga per Internetą: <http://www.tpa.vgtu.lt/upload/urban_zur/183192_juskevicius_tramvajus_2008_32_3.pdf>.

15. KŠIVICKAITĖ, Julija. Pastatai – ideologijos įkaltai. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2008 m. gruodžio 10d.]. Prieiga per Internetą: <vilnius.cafebabel.com/lt/post/2008/04/03/Buildingshostagesofideolo>.
16. KŠIVICKAITĖ, Julija. Apie kintančias modernizmo architektūros funkcijas. *7 meno dienos* [interaktyvus]. 2008 m. lapkričio 14 d. Nr. 41 (823). Prieiga per Internetą: <http://www.7md.lt/lt/20081114/miesto_veidas/apie_kintancias_modernizmo_architekturos_funkcijas.html>
17. KUČINSKAS, Romas. LTSR architektūra – už ir prieš. *Archiforma*, 1999, nr. 1, p. 95-96
18. KULIEŠIUS, Vytautas. Modernesnis modernizmas. *Archiforma*, 2002, nr. 2, p. 107-108 p.
19. Karo metų ir pokario sovietinė architektūra. In *Lietuvos architektai*. Vilnius, 2002, p. 46-48.
20. *Kaunas: istorija, praeitis, dabartis*. Kaunas, 2006. 118 p.
21. Lietuvos architektų sąjungos tinklalapis. [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-2009 m. balandžio mėn.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.architektusajunga.lt/LT>>.
22. *Lietuvos modernio pastatai*. Vilnius, 1998. 80 p.
23. MAČIULIS, Algirdas. Tautinės architektūros paieškos (1919-1944 m.). *Urbanistika ir architektūra*. 1998, T. XXII, Nr. 4, p. 154-159.
24. MINKEVIČIUS, Jonas. Sovietmečio Lietuvos kultūros objektų architektūros prieštaravimai. *Archiforma*, 2006, Nr. 4, p. 49-57
25. MINKEVIČIUS, Jonas. Valstybės politikos atspindys architektūroje 1918-1940 m. *Archiforma*, 2001, Nr.1, p. 90-95.
26. Modernioji lietuvių architektūra. In *Lietuvos dailės istorija*. Vilnius, 2002, p. 278-279.
27. Modernioji architektūra. In *Lietuvos dailės istorija*. Vilnius, 2002, p. 338-341.
28. NEMEIKAITĖ, Sigita. Sovietmečio architektūra bloškia į akistatą su istorijos ženklais. *Statyba ir architektūra* [interaktyvus]. 2006 lapkričio 14 d. [žiūrėta 2008 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://whatson.delfi.lt/archive/article.php>>
29. Naujoji architektų karta. In *Lietuvos architektai*. Vilnius, 2002, p. 71-74.
30. Nauji kūrybos užmojai. In *Lietuvos architektai*. Vilnius, 2002, p. 101-104
31. Nepriklausomos Lietuvos modernioji architektūra. In *Lietuvos architektai*. Vilnius, 2002, p. 42-76.
32. PETRULIS, Vaidas. Modernėjantis Kaunas: architektūra ir politika. In *Istoriniai miestai: sena ir šiuolaikiška*. Vilnius, 2003, p. 160-171.
33. PETRULIS, Vaidas. Stilistinės sovietmečio architektūros vertinimo prielaidos. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius, 2006, t. 30, Nr. 3, p. 134-142.
34. PETRULIS, Vaidas. Nacionalinio savitumo strategijos sovietmečio Lietuvos architektūroje. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius, 2005, t. XXIX, Nr. 1 p. 3-12.

35. PETRULIS, Vaidas. Sovietmečio palikimas kaip etinis imperatyvas šiuolaikinei Lietuvos architektūrai. *Urbanistika ir architektūra*, 2007, nr. 1, t. 31, p. 43-49.
36. RUPEIKAITĖ, Vereta. Sovietmečio paveldo dilema. *Kauno diena* [interaktyvus]. 2008 m. liepos 19 d. [žiūrėta 2009 m. balandžio 29 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://kauno.diena.lt/dienrastis/nuomones/sovietmecio-paveldo-dilema-105196>>
37. SARAFINAS, Gintaras. Sovietmečio epochos simboliai merdėja. *Veidas* [interaktyvus]. 2005 m. vasario 10 d. Nr. 6 [žiūrėta 2008 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.veidas.lt/lt/leidinys.nrfull/420c78b1e978b>>
38. VAITYS, Leonardas. Moderniojo paveldo praradimai. *Archiforma*, 2000/1, p. 95-96.
39. *Vilnius, 1900-2005: naujosios architektūros gidas*. Vilnius, 2006. 237 p.
40. *Vilniaus architektūra*. Vilnius, 1985. 384 p.
41. ASHWORTH, Gregory; HOWARD, Peter. *Europos paveldas. Planavimas ir valdymas*. Vilnius, 2008. 200 p.
42. BERENFELD, Michelle.; HENRY, T. Ng. Modernism at Risk: The World Monuments Watch and Protection of Modern Heritage. In *Welterbertätten des 20 Jahrhunderts. World heritage sites of the 20th Century. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin*. Berlin, 2007, p. 194-196.
43. BURKE, Sheridan. Twentieth-Century Heritage at Risk and the Role of ICOMOS in its Conservation. In *The Soviet Heritage and European Modernism* [interaktyvus] Berlin, 2007, p. 15-22. [žiūrėta 2009 kovo mėn. 12 d.]. Prieiga per Internetą: <http://www.international.icomos.org/risk/2007/pdf/Soviet_Heritage_FULL_100dpi.pdf.>
44. CASCIATO, Marselita. Modern Monuments and Heritage at Risk. In *The Soviet Heritage and European Modernism*. Berlin, 2007, p. 22-23.
45. DUSHKINA, Natalia. "Architecture" and "Conservation" in Urban Context: Confrontation or Collaboration? In *Dangerous Liaisons. Preserving Post-War Modernism in City Centers*. Helsinki, 2001, p. 125-126
46. FEILDEN, M. Bernard.; JOKILEHTO, Jukka. *Pasaulio paveldo vietų ir vietovių priežiūros gairės*. Vilnius, 1998. 160 p.
47. FRAMPTON, Kenneth. *Modern architecture: a critical history*. London, 2004. 364 p.
48. *ICCROM Built Heritage. Course on modern architecture conservation*. ICCROM organizacijos tinklalapis [interaktyvus]. [žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.]. Prieiga per Internetą: <http://www.iccrom.org/eng/prog_en/02built_en/marc_en.shtml>.

49. *ICOMOS World Reports on Monuments and Sites in Danger*. ICOMOS organizācijas tīmekļa lapa [interaktyvus]. [žiūrēta 2009 m. kovo mėn. 14 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.international.icomos.org/risk/index.html>>.
50. *International Day of Monuments and Sites. 20th Century Heritage*. ICOMOS organizācijas tīmekļa lapa [interaktyvus]. [žiūrēta 2009 m. kovo mėn. 15 d.].
51. JOKILETHO, Jukka. World Heritage of the 20th Century – Having in Mind the Gaps and Risks! In *Welterbertätten des 20 Jahrhunderts. World heritage sites of the 20th Century. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin*. Berlin, 2007, p. 15-23.
52. JOKILEHTO, Jukka. Modern Built as World Heritage. In *The Soviet Heritage and European Modernism*. Berlin, 2007, p. 45-47
53. KUIPERS, Marieke. DOCOMOMO International. In *Welterbertätten des 20 Jahrhunderts. World heritage sites of the 20th Century. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin*. Berlin, 2007, p. 25-26.
54. LINDH, Tomi. International Style, International Problems. In *Dangerous Liaisons. Preserving Post-War Modernism in City Centers*. Helsinki, 2001, p. 53
55. *Modernism. World Monuments Fund* [interaktyvus]. [žiūrēta 2009 kovo 8 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://www.wmf.org/>>
56. *Montreal Action Plan. 20th Century Heritage* [interaktyvus]. [žiūrēta 2009 m. kovo mėn. 10 d.]. Prieiga per Internetą: <http://www.international.icomos.org/20th_heritage/montreal_plan.htm>
57. NEVANLINNA, Anna, Kervanto. Nostalgia for the New: Preservation Values for Modern Urban Heritage. In *Dangerous Liaisons. Preserving Post-War Modernism in City Centers*. Helsinki, 2001, p. 140-151.
58. SCHMUCKLE-MOLLARD, Christian. ICOMOS International Scientific Committee on 20th Century Heritage. In *Welterbertätten des 20 Jahrhunderts. World heritage sites of the 20th Century. Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin*. Berlin, 2007, p. 24.
59. VAN OERS, Ron. Introduction to the Programme on Modern Heritage. In *World Heritage Papers 5. Identification and Documentation of Modern Heritage* [interaktyvus]. UNESCO, 2003, p. 7. [žiūrēta 2009 m. vasario 5 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001305/130525m.pdf>>.
60. World Heritage Center. [interaktyvus]. [žiūrēta 2009 m. kovo 2 d.]. Prieiga per Internetą: <<http://whc.unesco.org/en/modernheritage>>.
61. МИНКЯВИЧЮС, Йонас К. *Архитектура советской Литвы*. Москва, 1987. 287 с.

PRIEDŲ SĄRAŠAS

- 1 priedas. Kauno modernizmo stiliaus architektūros objektai, įtraukti į kultūros vertybių registrą.
- 2 priedas. Vilniaus modernizmo stiliaus architektūros objektai, įtraukti į kultūros vertybių registrą.